

~~253~~

309

КРАТАК ПРЕГЛЕД РАДА

НА

НАРОДНОМ ПРОСВЕЋИВАЊУ У Ц. ГОРИ

ОД ГОДИНЕ 1860. ДО ДАНАС

ОД
Н. Р. МИНИЋА.

ЦЕТИЊЕ

Штампано у Штампарији Краљевине Црне Горе,
1910.

УВОД

Прије него што уђемо у историјско расма-
трање средстава и начина, којима је у периоду од
1860. год. па до данас извођен проблем народног
просвјетљивања и прије него што уђемо у детаљну
анализу и процјену овога проблема потребно је,
да претходно испитамо прилике и околности, које
су потпомагале или ометале англијски рад у томе
правцу.

Познато је, да је проблем народног просвје-
ћивања један од најзначајнијих државно-социјалних
проблема. Он чини основни беочук у каузалном
низу социјалних проблема и само његовијем пра-
вилнијем рјешењем отвара се пут к рјешењу
свих дубљих проблема на економском, финансиј-
ском, политичко-националном и опште културном
пољу.

Дубљи и темељнији рад у свима овим прав-
цима претпоставља већи ступањ у развиту мо-
радне и интелектуалне снаге шире народне масе,
која је једино у стању, да под средством јачег
просвјетљивања развије своју активност у свима
правцима рада. — Отуда је веома значајно за сва-
ког политичара и државника, да правилно појми
и процијени широки значај и суштину овог про-
блема и да према томе постави на темељну и

солидну основу све институције на којима његово рјешење почива.

Да је народно просвјетљивање доиста најзначајнији фактор у културном развоју сваког народа, није потребно нарочито доказивати. Довољно је ukazати само на данашње културне народе, који употребљавају најрадикалније мјере и највеће жртве, да што више знања и свјетлости унесу у најшире слојеве народне масе. За тај велики национални рад ангажовани су у свима народима најумнији и најактивнији елементи народне интелигенције, чији рад сваким даном доноси све видније и јаче резултате. Несумњиво је, да у том погледу Немачка показује данас највеће успјехе, којима готово искључиво има да захвали за данашњу своју моћ и величину. Не само својом културном јачином, већ и својом државном и војничком снагом, армилном консолидацијом унутрашњих и спољашњих односа Немачка може послужити и многим културним народима за углед. За те своје успјехе Немачка има да захвали разборитости и трезвености својих државника, који су благовремено умјели појмити значај народне просвјете. Овај пријер најбоље показује, да само високопросвјетљени народи могу изводити дубље реформе у свима правцима државног и националног рада. Отуда се с пуним правом може рећи: да је и материјална и душевна култура једног народа зависна у првом реду од ступња његовог просвјетног развоја, јер само јачи успјеси на просвјетном пољу наглазе еквивалентног одјека на свима гранама државног и народног живота. Историјом и искуством појединих народа аксиоматички је утврђено: да је

просвјетни развојак *conditio sine qua non* сваког прогресивног рада у једном народу.

Народи, као и појединци, развијају се постепено, пролазећи кроз све перипетције тешке и мучне борбе за живот. Принципи борбе за егзистенцију персонифициран је како у животу појединца, тако и у животу народа. Услови за егзистенцију народа исто су тако различити и неједнаки, као што су неједнаке и погоде за егзистенцију појединца. Срећне случајности и околности играју важну и значајну улогу не само у животу појединих индивидуа, већ исто тако и у животу појединих народа. Овим срећним и повољним околностима многи народи имају да захвале за свој јачи просвјетни и културни развојак, а често пута ове околности постају и пресудни фактори за бољу и срећнију будућност њихову.

Дубље посматран живот појединца потпуно је сличан животу народа. Живот појединца управо и није ништа друго но у минијатури представљена историја читавог једног народа. Ова сличност у животу њиховом изражена је читавим низом идентичних промјена, које су кад-кад благе и поступне а кад-кад грубе и сурове. Екстремитети ових пошљедњих промјена представљају најгрубље форме живота у којима су оцртани најмучнији услови за егзистенцију. Природа је била неправедна у распореду својих добара: једноме је указала и сувише дарежљивости и милости своје; а другоме није дала ни најнужније услове за живот. На некога се природа смијеша својим срећним осмјехом још при самом рођењу, док други неки под утицајем њене немилости и

послије најтеже борбе и највећих напора није у стању да прокрчи себи достојно мјесто у друштву и животу гесп. да остави дубоке трага у историји човјечанства.

Ова природна неправичност узрок је многим недаћама у животу појединаца а критичним и судбоносним моментима у животу појединих нација. Јачи народи савлађивали су ове критичне моменте отпорном снагом свога националног и државног организма, али су ипак још за дуго послније тога осјећали мучне пошљедице њихове.

Слабији народи, који нијесу имали у толикој мјери отпорне снаге, нијесу могли одољевати овим утицајима, већ су се претапали у друге моћније народе, губећи на тај начин своју националну и државну индивидуалност. Ова криза у историјском току појединих народа јављала се с времена на вријеме и трајала је кад дуже кад краће времена. Историја Црне Горе толико је пуна судбоносних момената и многобројних недаћа, да представља у историји човјечанства доиста јединствен и усамљен случај. Јачина и перманентност ових узрока систематски је ометала сваки озбиљнији рад у правцу мирног и културног развитака народног. И ваљда само херојска снага и надчовјечанска истрајност Црногораца могла је надржати величанствену али и претешку борбу за државни и национални опстанак. Та борба за опстанак Црне Горе завршена је са чашћу и славом, али данашње покољење ипак има дужност, да прикупи сву моралну снагу својих витешких предака и материјалну снагу свога времена, па да у најскоријој будућности развије нову још јачу и силнију борбу

за боље услове живота и за националне задатке свега српског племена.

У времену, када је српски народ подлажен азијатском навалом дивљих и свирепих Турака грцао у ролским ланцима, Црна Гора свијетлила је дивном лучом слободе, напјављући својим топлим зрацима потлачену и поробљену браћу, уливајући им наду на боље дане и храбрећи их на отпор и издржљивот у борби противу непријатеља. — О бедеме малене али храбре Црне Горе одбијали су се бујни таласи азијатске поплаве. Црна Гора стајала је неустрашима пред силним и моћним непријатељем, од чијег је страха и трепета дрхтао некада силни и поносни Беч. Стојећи у одбрани своје слободе вазда на мртвој стражи од непријатеља, Црна Гора развијала је у правцу своје одбране дисциплину и до сада нечувену енергију и тако вјековима представљала несавјалјиву и непомићу баријеру српског народа. У таквим приликама природно би било претпоставити, да Велики Црногорски Државник није могао ни мислити на просвјетни и културни напредак своје земље, већ само на то, да своју земљу заштити и одбрани од непријатеља и да Црногорцима сачува највеће благо — њихову драгу и милу слободу. Но, и ако би таква претпоставка, с обзиром на већ истакнуте моменте, била природна и логички потпуно оправдана, опет не би била тачна. Књаз и Господар Црне Горе, који је с тако генијалном вјештином знао провести државни брод Црне Горе кроз све ратне опасности и недаће и на крају изићи славом увјенчани победилац с далеко раширеним границама своје земље, умно је појмити и широки зна-

чај народне просвјете и своје народу створити најповољније услове за његов просвјетни развитак и напредак. Благодарећи само његовој племенитој иницијативи и неуморном раду, Црна Гора и у том погледу урадила је доста, а релеативно — с обзиром на своје врло слабо економско и финансијско стање — можда и више, него понека бројно много јача, а материјално богатија и срећнија земља.

Живљу просвјетну акцију у прво вријеме ометао је и нарочити правац црногорског васпитања. Почетком владавине Господарева Црногорци су живјели потпуно у патријархалном стању и вазда на ратној ноzi, те је због тога њихово васпитање имало свој нарочити и особени тип. С обзиром на тешке и неповољне прилике, у којима се национални живаљ у то вријеме нашао, потпуно је разумљиво, што је тадашње васпитање било искључиво и једнострано. Базирајући на широј националној основи, оно је имало за свој једини циљ, да од свога подмлатка створи храбре и ваљане ратнике, који ће у даном часу умјети достојно заштити интересе своје отаџбине и свог узвишеног Господара. Таквим васпитањем преко читавог низа генерација створен је један у правом смислу вишешки народ, кога су красиле највећше и најплементитије врлине чојства и јунаштва, као и неизмјерна дубав према своје узвишеном Господару, који је био не само извор и утока цијелокупне државно-политичке власти, већ и најчистији израз идеалних националних тежња и аспирација.

Новије доба сталожило је и у неколико нормално политичке прилике сложа, али породично васпитање и на даље остало је непромијењено. Но

у овом времену и школа постаје веома важан васпитни фактор, која акцентирајући ранији правац васпитања, саображава се у неколико и савременим захтјевима и потребама, развијајући и друге интересе, који су за вријеме бурног ратног времена били занемарени и игнорирани. Дјелство ових школа по својим резултатима није било потпуно задовољавајуће, што се објашњава несавршенством и слабошћу организацијом тих школа, као и недовољном радном снагом.

Најновије доба обилежено је пак много агресивнијим радом и живљом акцијом на свим гранама државног живота. Оно је испуњено читавим низом корисних рефорама, као и потпуним преображајем из мирног патријархалног живота у живаљ, активнији и културнији живот.

Нарочито је ово вријеме од епохалног значаја за развитак народних школа, које су пошљедњим реформама стављене на потпуно модерну основу. Јачу карактеристику сва три ова периода изнијешемо у специјалном дијелу, а сад да учинимо још само неколико напомена о психолошкој подлобности Црногораца за просвјетни и културни развитак, па да одмах послје тога приједмо на специјално излагање нашег задатка.

Онај, који је ма и најмање живио међу Црногорцима знаће, да је Црногорац одбавен одличним природним диспозицијама за умни развитак. Он се одликује физичком и умном лакоћом и хитроношћу, брзим и трајним памћењем, лакошћу комбинацијом представа, а вјештим извођењем судова и закључака. Његов ум не притискује празновјерје, које је тако дубоко укоријењено у нижим слојевима

и образованијих народа; он је потпуно слободан од штетног утицаја њихова. Црногорац забавља кад-кад своју машту фантастичним причама, које круже по свима народима, слуша и о тајанственој моћи надприродних сила, али никад не вјерује у њих, те је могла и у том погледу изузетак међу осталим народима. — Ниједан Црногорац није конзервативан, већ својим оштрим и еластичним умом процјењује сваку новину, па кад се увјери у њену доброту и корисност, онда је лако не напушта. Кад се уз то има још на уму драгоцено народно благо: пјесме, приче и пословице и друге народне умоворине, као и велики умови народни, међу којима прво и највидније мјесто заузима најгенијалнији и највећи српски пјесник, *Владика Рада*, онда ће за свакога бити јасно, да су Црногорци обдарени ванредном душевном снагом и ведрином, а што међу тим нијесу ту своју снагу до сада исповигли у виднијем и јачем културном раду, узрок су већ споменуте неприлике и недаће.

РЕЗУЛТАТИ ОСНОВНЕ НАСТАВЕ

и

развиј народног просвјетљивања

од 1860. г. до данас.

СПЕЦИЈАЛНИ ДИО

Ступајући на владу Књаз Никола је затекао само најскромније почетке рада на народној просвјети. Једини просвјетни завод (изузимајући цркве и манастире), који је још у то вријеме egzистирао, била је петињска основна школа. Но и она због своје неуређености није имала дубљег значаја за народну просвјету. Уређење ове прве школе није било прописано нарочитим планом и програмом, него су правац наставног рада одређивали сами наставници, који су, не имајући јаче контроле над собом, предавали и у наставни рад уносили све оно, што су сами знали и умјели. Отуда је вриједност ове школе зависила од личне вриједности појединих учитеља, који су својим радом уздизали или пак умањавали углед ове школе. — Не можемо пропустити, да нарочито не истакнемо, да је ова школа готово непрекидно имала ваљане и спремне трудбенике, који су се такмичили, да што боље и

преданије одговоре својој дужности. Што, пак, и поред тога ова школа није могла за прво вријеме показати јачег резултата, узрок је у томе, што су у њу долазили већином млади и неискусни учитељи, који, ма да су били стручно спремни, остављени сами себи, нијесу могли дати тачну и правилну директиву својој раду, него су лутали експериментирајући на различите начине и губећи се у неостварљивим плановима. Они нијесу имали довољно психолошког знања, да наставну грађу психолошки процијене и удесе према индивидуалној и аперцептивној подобности својих ученика, већ су у програму свога рада често пута уносили и таку наставну грађу, која би се тешко могла савладати и са много јачим предходним знањем, него што су га могли имати ученици ове школе. Многи од наставника мислили су да овај завод не треба да буде обична основна школа, већ завод, који ће поред елементарних знања давати још у неколико општу и стручну спрему. То је узрок што су се у програм ове школе уносили и тако тешке и апстрактне науке, као што је психологија и логика. Када се још узме у обзир краткоћа времена, за које су они сав тај програм изводили, онда неће бити чудно, што су ученици из те школе излазили са великим претензијама, горди и охоли на своју спрему, коју су високо цијенили, ма да у ствари осим најобичније писмености, нијесу износили никаквог другог реалног знања. Напротив, они су износили веома много конфузних, неодређених и скроз погрешних појмова са којима су изгледали врло смијешни у очима озбиљних људи. — То је поколебао вјеру у вриједност те школе и ње-

них учитеља, који због тога нијесу могли дуго ни остајати на својим мјестима.

Учитељи су се мијњали, али школа није дошла одређени правац и дефинитивни карактер све до ступања на владу Њ. Височанства Господара. Његова је прва брига била, да уреди ову цетинску школу, на чему се одмах почело и радити. Упрошћен је наставни план и програм, у који је ушла само она грађа, која се могла с много већом вјероватношћу савладати за тако кратко вријеме. Рад у овом правцу ометен је ратом од 1862. г. и могао се продужити тек после сретног ратног исхода. За то вријеме рад школе био је пренесен на ратно бојиште, гдје су се ученици, раме уз раме са својим вриједним и јуначним учитељем, протом Капичићем, храбро борили противу општер непријатеља. Када се рат свршио, они су се повратили на Цетинје, гдје су много интензивније продужили рад у школи. Већ 1863. год. настаје много прогресивнији и јачи рад на народној просвјети. Те године први пут се отвара цетинска богословија, реформише се цетинска основна школа и отвара се десет нових основних школа. Те школе биле су распоређене овако: 2 у Катунској, 2 у Ријечкој, 2 у Црмничкој, 1 у Љешанској нахији, 2 у Бијелопавлићима и 1 у Васојевцима. Богословија је трајала једну годину, па је затворена због оскуднице у материјалним средствима. Први управитељ и професор цетинске богословије био је архимандрит Дуцић, коме је у исто доба био повјерен надзор и старање над основним школама. У ново отворене основне школе били су послати најдјеловитији и најбољи баци цетинске основне школе; али како

за те школе није било готово ништа припремљено, то оне нијесу могле ни показати никаква успјеха. Мизерна плата учитеља, слабо и до крајности испрљено економско стање народно, одаивало се веома неповољно на рад ових првих школа. Мрачне и тјескобне зграде, у којима су биле смјештене ове школе, потпуно оскуство наставних средстава и учила, крајњи нехат важнијих фактора у народу, којило је сваки правиан рад у овим школама и чинило је, те су ове школе твориле јадне и чемерне дане чекајући на боље прилике.

Такво стање трајало је по свима школама, изумирајући четинјске основне школе, све до 1869. год., када је наступио обрт на боље, као што ћемо видјети из даљег излагања. У времену од 1863. до 1869. г. само је напредовала четинјска основна школа, која је за све то вријеме имала ваљане, а у пошљедне вријеме потпуно стручне наставнике. У поменутом периоду времена четинјска основна школа представљала је једини завод, у коме су добијали своје образовање: свештеници, учитељи па готово и сви остали државни службеници. У овој школи учили су се слиједџи предмети: читање српско и словенско, наука хришћанска, свештена историја, српска граматика, географија, рачун, магла физика, писмени састави и црквено пјевање. Не зна се поуздано, дали је у наставни план улазила српска историја или се она узгредно предавала уз српски језик и народне пјесме. Но, сам тај факт, што се српска историја за прво вријеме нијде и не помиње у наставном плану и програму, показује један велики и осјетни недостатак ове школе. Исто тако није тачно познато у ком су се обиму предавали

горњи предмети; можда је и то зависило од спреме појединих наставника, но ипак врло је вјероватно, да је програм морао бити опширнији, пошто су се за ту школу, како изгледа, примала најбистрија и најдаровитија дјеца, чим се да једно објаснити, што је Црна Гора за то вријеме ипак имала добре државне службенике, и ако су се ови готово искључиво врбовали баш из те четинјске основне школе.

Књаз Никола је све више увиђао, да се без јачих материјалних средстава ни у просвјетном погледу не може много учинити, те је неуморно радио, да што прије дође до потребних средстава, којима би зајемчио останак већ постојећих школа и био у могућности, да отвори и нове школе по свима важнијим мјестима Црне Горе, у којима ра није нијесу постојале. Његов рад у томе правцу није остао без жељеног успјеха, јер већ 1869. год. по свом повратку из Русије, он отпочиње живо радити на извођењу Свог великог плана. Прва тачка у том Његовом плану била је поновно отварање Четинјске Богословије, чија се потреба веома јако осјећала. Богословија је отворена одмах у почетку 1869. год., и ако још није био дефинитивно завршен план о њеном унутрашњем уређењу. Господар је учинио веома срећан избор, што је за првога управника те школе поставио Милана Косића, човјека веома спремна и енергична, који је томе заводу, још у самом почетку умно дати добар правац, којим ће најбоље и најсигурније одговорити својој задаћи. Ова школа својим унутрашњим уређењем била је срећно удешена, како би задужи низ година с успјехом могла задовољавати многостране потребе земље. И доиста она је у

пуном смислу одговорила својој задаћи. За читав низ година она је давала земљи добре и ваљане раднике, чији се утицај одмах осјетио по свима грађана државног рада. Иницијативом Књаза Николе отворена је 1869. године и виша женска школа на Петинју, која још и данас са успјехом дијелује. Она је дала приличан број сиремних учитељица и васпитача читав низ генерација и из бољих црногорских кућа. Па и данашње многе образоване госпође петинјске добиле су своје васпитање и образовање у томе заводу. Господар је живим интересовањем пратио развој ових школа, па и сам узимао активниог учешћа у свима пословима, који су се односили на бољу организацију и напредак њихов. Његовом раду и енергичном заузимању има се једино захваљити, што су ови заводи потпуно одговорили својој задаћи. 1869. година значајна је још и по томе, што је у тој години отпочело ново отварање основних школа, тако, да је до 1871. године отворено још 30 нових школа, поред оних, које су већ раније постојале. Прије него што су отворене ове школе, била је послата нарочита комисија по цијелој земљи, која је имала да одреди мјесто за ове нове школе, и да припреми све што је било неопходно потребно за први рад. За надзорника ових црногорских школа одређен је Милан Костић, ректор Богословије, који је улагао велики труд и енергију, да школе што боље уреди и унаприједи. Како су тешкоће у овом погледу биле велике и несавладљиве, то је сваки и најмањи успјех његов у томе правцу значајно велики добитак за школу. Државаније била у могућности, да школе са свима по-

и требама подмири, те је већи дио школских потреба морао падати на терет народни; а народ, немајући и јасног појма о вриједности школа, а при том слабог материјалног стања, веома се слабо и нехатно одазивао овим школским потребама. Принудне тјере у то вријеме нијесу биле допуштене, те су школе биле остављене готово на милост и немилост племенских главара, који такође нијесу много марини за школе. Ушљед тога бивало је школа, које, осим рђавих зграда, нијесу имале никаквих других средстава за рад, па чак нијесу имале ни најпотребнијих учила као што су: школска табла, ланиси, перо, мастило и друго. Отуда је појмљиво с' коликим су се тешкоћама морали учитељи борити, да постигну и најмањи успјех у школи, нарочито кад се зна, да су се све школске потребе са стране морале добављати. Особито с набавком учбеника ишло је веома тешко. Надзорник је набављао учбенике са стране, а учитељи су морали или сами за њих на Петинје долазити, или су пак шпиљали одраслије ученике, који су ради тога често пута морали и по неколико дана путовати до Петинја. Кад се некако дошло до учбеника, онда су тек настајале праве муке за учитеље, да ове учбенике од брачких родитеља наплате. Много пута нијесу могли ништа наплатити, а и оно што су наплативали, наплаћивали су са великим тешкоћама и непријатностима; а бивало је случајева, да су већи дио ових рачуна морали надзорништву сами подмиривати својим иначе сиромашним платама. Да би се све поменуте тешкоће отклониле, морао се често пута и за најситније ствари употребљавати ауторитет Господарева, којим се једино могло ути-

цати на племенске главаре, да обрете мало већу пактбу на школе. Доста пута и сам Господар призивао је поједине главаре из народа, обашањавао им важност школа и најстроже им наређивао, да ово или оно за школу ураде. Да није било ове непрекидне брига и стараша Господарева, не сумњиво је, да би просвјетна акција и овога пута остала без икаква успеха. Овако, благодарећи Његовој доброј вољи и неуморном раду, школске су околности убрзо доведене у ред, а 1878. год. донесен је и нарочити школски закон, којим је откљоњено пуно ранијих незгода и тешкоћа, и школе и њихов рад стављени на сигурну и солидну основу. Од ове године управо и датирају бољи дани за народне школе у Црној Гори, које од тада отпочинју у главном правилно функционисати, јер се тим законом откљонило све оно, што је могло дубље реметити правилност рада њихова. Да би имали јаснију и потпунију слику о неизмјерним заслугама Књаза Николе за просвјету у Црној Гори довољно је, да напоменемо, да ниједно важније школско питање није могло бити ријешено без Његове личне сарадње. И доста Његова неисцрпна енергија у том погледу заслужује најдубље признање и највећу похвалу; Његов рад у том правцу ишао је тако далеко, да је Он председавао чак и на испитима за учитељске кандидате. Ове испите полагали су они, који су хтјели да се посвете учитељском позиву, а нијесу имали довољно спреме за учитељски рад. Од кандидата се тражило, да су врло добро версирани у свима знањима, која су се предавала у основној школи, а да су уз то још и од природе окретни и разборити. На овај

начин ови испити важили су као једна врста државне контроле, да се у оскудици стручно спремих наставника, узимају за народне учитеље најотреситији и најразборитији елементи писмене народне омладине. Ова корисна новина уведена је такође иницијативом Књаза Господара, и трајала је све догдје, док Богословија није била у могућности, да даје довољан број стручно спремих учитеља.

Крајем 1871/2. школске године била је 41 школа у Црној Гори. У тим школама радило је 42 учитеља а два учитељска мјеста, на Чезву и у Ђеглићима, била су упражњена. Према оцјени главног школског надзорника са потпуном способношћу било је у тој години само три учитеља; добре и приличне способности било је 30 учитеља, а остали су били неспособни за рад у школи. Од ових пошведних учитеља задржат је у учитељској служби идуће школске године само један, који је ту оцијену добио не због своје фактичке неспособности, већ више због лењости и небрежливости у раду. Сви остали неспособни учитељи отпуштани су из учитељске службе и замијењени новим учитељима. Према нерадним и небрежљивим учитељима надзорници су употребљавали различите мјере: 1) премјештај по казни у лошије мјесто; 2) смањивање плате, и напошљетку отпуштање из службе. Ове мјере употребљаване су према учитељима све до најновијег времена т. ј. до ступања у живот садашњег закона о народним школама, који је задржао прву и потоњу мјеру то јест премјештај по казни и отпуштање из службе.

У школској години 1871/2. школе су по мјестима биле распоређено овако:

	осн. школа са 1 одјељењем;
1) Петиньска	"
2) Ньегушка	"
3) Феклићка	"
4) Предишка	"
5) Трешњевска	"
6) Граховска	"
7) Чевска	"
8) Повијска	"
9) Острошка	"
10) Жупска	"
11) Лукковска	"
12) Шавничка	"
13) Врелска	"
14) Добриловинска	"
15) Жабљачка	"
16) Тепачка	"
17) Подмалинска	"
18) Морачка	"
19) Андријевићка	"
20) Љворечка	"
21) Брескутска	"
22) Братоножићка	"
23) Пиперско-Фелијска	"
24) Ждирбаоничка	"
25) Оро-Луџка	"
26) Загарачка	"
27) Радачка	"
28) Додошка	"
29) Каруџка	"
30) Ријечка	"
31) Љуботиньска	"

	осн. школа са 1 одјељењем;
32) Добрска	"
33) Грађанска	"
34) Подгорска	"
35) Пеклинска	"
36) Брчeosка	"
37) Дуписка	"
38) Сотонинька	"
39) Глуходољска	"
Лимљанска	"
Бољевинька	"

Осим ових државних школа постојала је још женска школа на Петинју са два разреда. За поменућу школску годину издато је на плату 42 учитеља 4640 талијера, што чини 9280 форината аустријске вриједности или 18.560 перпера. Највећа учитељска плата износила је 280 а најмања 70 талијера годишње. Кад се узму у обзир ондашње прилике, јевтиноћа животних намирница и др. онда се може рећи, да учитељске плате и ако нијесу биле завидне, ипак нијесу биле ни у толикој мјери рђаве, да учитељи са тим својим платама нијесу могли бар скромно изназити на крај; учитељи са мањим платама били су махом на својим кућама, те су могли тако и на другој страни по нешто привриједити. Поред систематских плата, које су примали из државне касе, учитељи су имали од општине још стан и огријев. Према једном учитељском допису из године 1878. изгледа, да су бар варошки учитељи имали право на стан с намјештајем. *) Незгоде и тешкоће за учитеље нијесу

*) 7-X-1878. год. Барски учитељ жали се Га. Цк. Надзорништу: „Да му славно начелство још није набавило: кревет, јастуке, покриваче и друго“.

долазиле од њихових малих плата, већ више од незгодног, а често пута и неуредног приманја плата. Учитељи нијесу примали своје плате мјесечно као данас, већ у одређеним годишњим периодима. Прву трећину своје плате учитељи су примали о Малој Госпођи, другу о Васиљеву-дне а трећу о Ђурђеву-дне. Своје плате учитељи су примали или сами лично или преко пуномоћника, који су доста пута бивали врло непоуздани.

До 1879. године није било установљено Министарство Просвјете, већ је на мјесто њега постојало просвјетно одјељење, у коме је надзорник био највећа и једина просвјетна власт за учитеље. Надзор над основнијем школама био је више административне него инструкторивне природе. Разлог томе је, што надзорници за дуго времена нијесу имали никаквих помоћника, већ су сами морали сав посао вршити. Административни посао био је тако велики, да су надзорници ријетко кад могли досијети, да сами коју школу прегледају. Упустава за рад у школи давала су учитељима само онда, када су се сами за њих обрађали. — Па ипак оргијешили би се, кад на овом мјесту не бисмо нарочито напоменути, да су надзорници били довољно вјешти и окретни у својој послу, и према својој спреми својски се трудили, да школе што боље унапријед и усаврше. Први надзорници били су Милан Косић, Шпиро Ковачевић, Стево Чућурило, Ђуро Поповић а једно краће вријеме, поред своје редовне дужности, вршили су и дужности надзорника Симо Матавуљ и П. Поповић, професори четинске гимназије. Поменути су водили надзор над основним школама у времену од 1869. па до 1902. године

Несумњиво је, да је међу свима споменутима имао највише стручне спреме за рад Стево Чућурило, који је поред осталог оставио трага о својој раду својим доста ваљаним извјештајима за основне школе и својим стручним извјештајима за школски рад, која је, као надзорник, с времена на вријеме извјештавао учитељима. Надзор се вршио крајем сваке године преко највреднијих и најспособнијих учитеља. Овај надзор учитељи су вршили строго према извјештајима главног шк. надзорништва. Генерални извјештај о стању и успјеху школа надзорник је био дужан крајем сваке школске године подносити Н. В. Господару. Господар је с највећом пажњом и брижљивошћу проучавао те извјештаје и тако се уверавао о стању и напретку народних школа. У актима Министарства Просвјете остало је трага, да су ови извјештаји шилати све до 1890. године.

Број школа од 1872. г. до 1875/6. остао је у главном један исти. Од 1875—78. године на дуго и послније тога црногорске школе преживљају једну веома тешку и озбиљну кризу. Изгледа, да су све школе биле затворене за све вријеме докле се војно рат за ослобођење, а учитељи и ученици били су под заставом. Последње рата економско и финансијско стање народно било је веома биједно и жалосно. Народ је непрекидним ратом био толико осиротио и оголио, да је осјећао потребу за најпречим животним намирницама. Државна средства такође су била исцрпиљена у највећој мјери; отуда је појмљиво, што је у 1878. год., када су школе поново отворене, број ранијих државних школа редуциран скоро на половину. — Школе су се постепено опорављале од ове кризе у коју су овим

ратом запале; али је требао да протекне доста времена, па да се потпуно опораве. Са јачањем државне и народне финансијске моћи, повећавао се број народних школа. У овом периоду развитка народних школа nailазимо и на много јачи и бољи кадар учитеља, који су већином имали стручну богословску спрему. У периоду од 1878. до 1884. г. народне школе у Црној Гори развијале су се на основици закона о народним школама од 20. јула 1878. г. Овај закон садржавао је 30 параграфа, у којима се састојала прва законска уредба за црногорске осн. школе. Но и ако овај закон нема одредаба, које би се односиле специјално на унутрашње уређење школа, ипак је он као први закон у Црној Гори веома важан и интересантан, за то ћемо на овом мјесту напоменути бар најважније одредбе његове. По овом закону настава је била слободна и обавезна; сва народна настава стајала је под врховним надзором и управом Књажевске Владе и њених органа; све признате вјероисповијести у школи су биле равноправне; школска дужност почињала је свршетком седме за дјецу, која су близу школе, а за дјецу, која су била далеко од школе свршетком девете године и трајала је до тринајесте године дјетета;*) уписивање дјеце у школу вршила је нарочита комисија, која се састојала из капетана дотичног мјеста, учитеља и мјесног школског надзорника и то вазда мјесец дана prije почетка школске године; ко би при упису зајатио своје дијете или уписивање осујетио преваром, казнивао се глгобом од 10 до 50 талијера, а ако не

* Момад преко 15 година примала су се само по нарочитој дозволи гл. шк. надзорника.

би могао платити, затвором од 8 до 30 дана; но ако предвиђене казне не би помогле, родитељима или њиховим замијеницима одузимало се очинско односно турско право над дјететом, па се овом постављао нови тотор, а с кривцима се поступао као и с другим отпорницима против државних закона; деца су могла посјећивати и приватне школе, гдје је било; но ове су морале у погледу свега свога уређења одговарати условима земаљског школског закона и бити признате од државне власти; за својеволјно изостајање од школе дијете се казнивало овако: I пут: за првијех 8 одсустава *) са 2 цванцике; II пут: за даљијех 8 одсустава са 4 цванцике; III пут: за слиједѣих осам одсустава 8 цванцика. Но ако би послѣје свих казни дијете опет одсуствовао, онда се имало пријавити главном школском надзорнику; ако би се дијете преселило у које друго мјесто, морао је ићи у школу тога свог новог пребивалишта: родитељи и њихови замијеници дужни су бити дјетету давати за вријеме школовања нужну храну, одијело, књиге и учила; у противном случају имали су се на то принудити; прописи овога закона важили су у свему и за дјевојачке школе; родитељима је било слободно своје женско дијете давати и у мушку школу но само до десете године живота. Послѣје овога рока женска дјеца нијесу се смјела примати у мушке школе; женска дјеца ако би се уписала у мушку школу, подвргавања су у свему овоме закону; за одсуствовање од цркве дјеца су била подвргавања истим казнама као и за одсуствовања од школе;

*) Једно школско одсуство чини један школски поднев.

врховна школска управа имала је право у крајњој нужди ослободити ђака од школе било сасвим било за вријеме; сваком је било слободно васпитавати своје дијетете на средњим и вишим земаљским заводима, али то није било обавезно.

И ако непотпун у многим својим одредбама овај закон ипак је био права благодет за наше основне школе. Благодарећи строгим одредбама овог закона, многе спољашње незгоде, које су учињелима у толикој мјери рад ометале, биле су потпуно отклонене, те су на тај начин учитељи и врховна школска управа могли обратити много већу и интензивнију пажњу на унутрашње уређење школа (које се типологички увођења правилнијег поступка у наставу, рационалних средстава и учила и т. д.). Први корак у том правцу учињен је доношењем наставног плана и програма, који је те исте године штампан у државној штампарији и послат свима учитељима с наредбом и и упућствима од стране гл. шк. надзорника, да се у будуће у своје раду у свему придржавају овога наставног плана и програма.

Овај први наставни план и програм интересантан је у многим погледу, зато ћемо га бар у кратко овдје навести. Наука хришћанска предавала се у свима разредима са два часа недељно. Из науке хришћанске у главном се учио ово: о Богу, створењу свијета, о патријарсима, о Мојсију, о судијама, историја Јеврејског царства, о пророцима, о рођењу, животу, науци и смрти Христовој, о апостолима, о ширењу хришћанства и о српским свјетитељима: Симеуну, Сави, Петру Цетинском и Василију Острошком.

Настава из науке хришћанске као и из осталих предмета прелазила се у концентричним круговима (у старијим разредима оно исто, што и у млађим само проширено). Српски језик учио се у I разреду са 12 часова недељно, у II са 11, у III са 9 и у IV са 9. Из српског језика учио се: елементарно вјежбање у језику, читање и писање, учење на науст и декламовање, читање и писање латинских слова, о простој реченици, о подмету и прироку, о именима, о глаголима и глаголским временима, о различитим врстама реченица и т. д. Ра-чуна се предавао у сва четири разреда са по четири часа недељно. Из рачуна се учио у I разреду о бројевима од 1 до 20, о јединицама, десетицама и о писању бројева; у другом разреду учио се о бројевима од 1 до 100 и о новцу; у III о бројевима до 1000 и познавање обичних мјера; у IV разреду рачунало се са разноименованим бројевима, с десетним и најобичнијим простим разломцима. Осим овога у IV разреду учио се још правилно тројно. Практична геометрија учила се у II и III разреду са по једним часом, а у IV са два часа недељно. Из практичне геометрије учио се: о тачкама, цртама, површинама, геометријским сликама и простим геометријским тијелима. Земљопис, повјесница, природопис јестаственица обухваћени су у овом плану заједничким именом *редације*. Из земљописа учио се: земља као звијезда, звијезде некретнице и покретнице, мјесеци и сунце, комете, облик и величина земље, кретање земље; познавање и цртање ближе и даље околине, познавање Црне Горе и осталих српских земаља, глобус и планиглоб. И на пошветку из политичког

земљописа учило се: проучавање цијеле Европе по државама. Повјесница учила се у II разреду у вези са географијом, а у III и IV разреду учило се: Црна Гора као саставни дио српске државе од 636. до 1389. г.; Црна Гора под Балшићима, Црнојевићима и митрополитима из раних пјемена, митрополити из куће Петровића, књажеви из куће Петровића, Срби под својим жупанима (Војислав, Радослав, Просетој и т. д.), Срби под својим поморским краљевима, Немањићи, Вукашин, Лазар, Срби послније Косова, пропаст Србије, страдање и сеоба Срба. При завршетку програма за овај предмет стоји још и ово: „Сувише има се дјеци допринијети: преглед главних епоха руске историје и њихових главних представника.— Мухамед и ширење Ислама.“ Историја и географија учила се у II разреду са по једним часом недељно, у III са по два часа а у IV разреду географија са 3 а историја са 2 часа недељно. Природопис се учио у III и IV разреду са по 2 часа недељно. Програм из природописа био је и сувише опширан, те жалимо, што га због његове превелике опширности не можемо овдје навести. Програм из јестастивнице такође је био врло опширан. Између осталог учило се о Архимедовом правилу, Хероновој лопти, гравитацији, фатаморгани, конкавним огледалима и каледоскопима, о Лајбнеровим боцама. Осим наведених предмета учило се још: краснопис, цртање и пјевање. Краснопис се учио у II са 3 а у III са два часа недељно; цртање се учило у III и IV разреду са по 2 часа, пјевање се учило у II разреду са по 2 часа а у осталим разредима са 1 часом недељно; и на пошљетку гимнастика

(тјело-вјежбање) учила се у прва три разреда са 1 часом а у IV са 2 часа недељно.

Као што се из изложеног наставног плана и програма види, наставна грађа из свих предмета далеко је премашала ступањ развића дјечијег. Оволику количину грађе нијесу могла савладати ни најокретнија дјеца и под најбољим условима за рад, а о слабијој и мање даровитијој дјеци да и не говоримо.

Овим програмом тражило се од основне школе много више, него што се данас тражи од продолжних школа па чак и ниже гимназије. У овом програму било је грађе, која би се могла једва одо-брити само за старије разреде ниже гимназије, па чак је из по неких предмета (природних наука) било и такве грађе, која данас улази тек у програм више гимназије. Кад се има при том још на уму, да је међу ондашњим наставницима био приличан број таквих, који ни сами нијесу довољно познавали ону грађу, коју су требали ученицима предавати; уз то још недостатак очигледних средстава и других неопходно потребних учила за извођење једне тако тешке и обимне наставне грађе, онда се да лако појмити и разумјети, што и поред најаче и најбоље воље, није могло бити потребног успјеха у школи.

Најбољи су успјех постижавали они учитељи, који су одмах, на први поглед, увиђали, да се толика наставна грађа у једном кратком периоду времена не може савладати, па су онда према сопственом искуству у реду узимали наставне грађе из појединих предмета онолико, колико се с обзиром на аперцентивне и индивидуалне подобно-

сти ученика могло с већом вјероватношћу савладати. Разборитији учитељи класифицирали су своје ученике према природној даровитости, па су само с најдаровитијим и набистријим ученицима изводили већи дио програма, а осталој дјели предавали су онолико, колико су она према својим природним способностима могла примити. Увиђавности учитеља и природној бистрини ученика једино се има захваљити, што је и у овом времену, поред свих тешкоћа, успјех црногорских школа задовољавајући. Маго касније и само је надзорништво својим наредбама елиминирало велику количину грађе из наставног програма, те тиме олакшало рад учитељима и ученицима, који су могли сада показати много јачи и бољи успјех у школи. Наставни програм у потпуној својој опширности стављен је у будуће као идеал највреднијим и најспособнијим учитељима, који су за такав рад добијали и нарочите новчане награде. Овакв наставни план и програм постао је под утицајем ондашњих прилика и потреба у земљи. С изузетком Богословско-Учитељске Школе, у оно вријеме није било никаквих других школа у земљи, те су основне школе морале бити тако удешене, да дају опште и заокружено знање из свих предмета, који су тада улазили у наставни план и програм.

Ондашњи просвјетни фактори или нијесу имали довољно психолошке и педагошке увиђавности, да увиде, да се тај циљ у основним школама не може извести, или пак нијесу имали довољно материјалних средстава, да отворе продужне школе (основне школе са 6, 7 и 8 година). Такве би школе са згодним наставним планом и програмом мо-

гле веома корисно замјенити гимназије и грађанске школе, којих у то вријеме није било.

Са овим наставним планом и програмом узиммо у једну нову фазу развитка црногорских народних школа, у којој је законом и наставним програмом одређен спољашњи и унутрашњи правац развитка њихова. Узимајући у обзир све недостатке наставног плана и програма омет се мора признати, да је њиме дата једна одређена и поуздана основа, на којој се за дуже вријеме кретао цијелокупни унутрашњи рад народних школа. Наставним програмом биле су одређене границе и дјелокруг наставног рада, те су наставници у будуће имали јасан преглед и одређени циљ онога, што се преко године имало урадити. Њиме отпочиње и период планског, методичног и свјесног рада у школи, јер се само средством наставног плана и програма могло постићи потребно јединство наставне грађе, које је омет један од најбитнијих и најпречих услова за сваки смисљени рад у настави и васпитању. Тога услова у ранијем васпитању није било, ушљед чега је шио поступак у настави тога времена био хаотичан и неодређен.

Наставни програм имао је још једно веома важно преимућство, које такође не треба губити из вида на име: наставни је програм потпомагао брже пречишћавање из учитељске службе свих оних елемената, који нијесу имали довољно школске спреме и подобности за учитељски рад, будући се сада тражио много озбиљнији рад у школи, за који је требало солидније и темељније спреме. Овој окожности, ваљда, има се највише захваљити, што се у овом времену осјећао живљи и интензивнији

рад на narodnoj просвјети. У јачим и имућнијим школским општинама учитељи стварају школске књижнице и снабдијевају их потребним књигама и упуствима за практични школски рад и за своје даље образовање. У сиромашнијим пак општинама учитељи откидају један дио своје зарате и употребљавају га на набавку средстава за своје лично усавршавање. Овај покрет учитеља за даљим образовањем и усавршавањем много је допринио унапређењу основних школа. Успјех школа под утицајем смишљенијег и разумнијег рада бивао је с дана на дан све бољи и бољи.

Једна од највећих сметња учитељском раду била је у томе, што су учитељи носили сву бригу око школа, које су искључиво биле повјерене њиховом старану. Учитељи су носили и законску и моралну одговорност за свој рад и успјех у школи, док међутим ни закон ни најстарије просвјетне власти нијесу биле учиниле све, што је до њих стајало, да би се учитељи могли мирно посветити својој раду. Учитељи су се бринули за све школске потребе, које су тешко и с великом муком прибављали. До ста пута дешавало се, да су учитељи многе хитније потребе из својих средстава намиривали, само да рад у школи не застане, па су онда данима и мјесецима чекали, да им се то наплати. Један велики дио своје енергије учитељи су трошили на борбу с капетанским властима, кметовима и другим факторима у народу, од којих је једино зависило хоће ли бити намирене најпрече школске потребе или не. Школски прирез није био законом предвиђен, те је само од новоланот расположенога капетанских власти према школи и учитељу зависило да оп-

штинари по нешто и за школу одвоје. Како је то расположено махом бивало неповољно, то се често пута дешавало, да учитељи због капетанске немарности прекину рад у школи за дуже времена; или пак преко цијеле зиме раде у хладним и незатријаним учионицама, стављајући на кошку здравље своје и својих ученика. — Истина постојали су мјесни школски надзорници, којима је било стављено у дужност брига и старане о свим школским потребама; но ови ријетко су могли потпуно одговорити својој дужности, било због тога, што нијесу имали потребног ауторитета и утицаја у народу, било због тога, што ни сами нијесу уносили довољно енергије у тај посао, јер њихова дужност као почасна, није била скопчана ни са каквом законском одговорношћу. А најмањи је број био оних надзорника, који су имали све потребне услове, да одговоре својој дужности. Мало доцније надзорништво је одређивало похвалне листе па и новчане награде оним мјесним надзорницима, који су били ревностнији и уреднији у својој дужности. Овим се мислило, да се утиче на њихово честољубље, да би се живље и боље заузели за школе. Но и ово су биле само палијативне мјере, које нијесу могле имати поволног резултата све догдје, док се законом и министарским наредбама није установио стални школски прирез. У овом времену држава је стално притицала у помоћ сиромашнијим школским општинама; али се ни са тим опште стање није много поправило. Ове неволе око издржавања школа убржане су тек године 1885. доласком Јована Павловића за министра просвјете, човјека високопросвјетена, интелигентна и

јако енергична. Он је дошао за министра одмах после смрти митрополита Висариона, који је као највећи црквени поглавица отпљивао и послове министарства просвјете. Павловић је значајан и по томе, што је он био први министар просвјете, јер су његови претходници били само заступници министра просвјете и махом нестручни за те послове. Но прије него што пријеђемо на плодни рад овога за просвјету веома заслужног човјека, потребно је да учинимо коју напомену о школском закону од 13. септембра 1884. године. Овај законик издао је главни школски надзорник по налогу министра унутрашњих дјела и са одобрењем министра просвјете. Овим законом допуњен је и проширен ранији законик од 1878. године. Он садржи три одјељка: одјељак под А, одјељак под Б, и одјељак под Г. У одјељак под А ушле су све одредбе старог законика, а одјељак под Б и Г садрже нове одредбе, којих није било у законнику од 1878. године.

У одјељку под Б и Г налазе се смијенеће важније одредбе: 1, да учитељи могу добити сталност само после годину дана пробног рада; 2, да учитељи за рђаво владање и понашање и у опште за нехат у дужности могу бити кажњени смијенећим казнама: опоменом и стављањем под надзор месних школских назорника и лишењем службе; 3, одредбе, које говоре о управљајућим учитељима и њиховој дужности; 4, да школска година почиње 1. септембра а завршује се концем месеца јуна; 5, радно вријеме у школи траје сваки дан (изузимајући празника и четвртка) — $6\frac{1}{2}$ часова и то: прије подне 4 а после подне $2\frac{1}{2}$ часа. — Но ако

би се преко недеље десно који празнични дан, онда се морало и четвртком радити; 6, да су учитељи, односно управитељи дужни подносити главном школском надзорништву сваког месеца извјештаје: о ђачком успећу, о њиховом владању и понашању у школи и цркви; о раду учитеља, месног школског надзорника и о свима важнијим догађајима. Ове извјештаје, поред управитеља, потписивао је и месни школски надзорник; 7, да месни школски надзорници могу учитељима давати краће одсуство а дуже само одобрењем главног школског надзорника; 8, да учитељи, поред помоћних књига, морају узимати и по неки школски лист; 9, да учитељи примају плату као и остали државни службеници по три пут на годину; 10, да су тјелесне казне у школи забрањене, изузимајући случајева кад се дијете туче и свађа с другом дијетом, особито кад напада на слабију дијету; 11, да држава сваке год. одређује 400 форината за награду најбољим учитељима у раду и владању; 12, да месни школски надзор врше капетан и месни школски надзорник 13, да се месни школски надзорници постављају нарочитим декретом од стране гл. школског надзорништва. Дужност месних школских надзорника била је почасна; 14) да су месни школски надзорници и капетани дужни бринути се о свима потребама школским; 15, да учитељски стан мора имати најмање: 1 соба и кужину, и пећ за гријање, један сто, двије столице, једну постељу од дрвета или гвожђа; 16, да цијело племе сразмјерно имућу подмирује све трошкове око поправке школе и набавке школских потреба; 17) да се ослобођавају потпомагања школе: стари људи без дјеце и

сироте удовице, осим ако би они сами добро-
вољно хтјели потпомогати школу; 18.) да свака
школа мора имати школску башту (за практичне
радове у градинарству); 19.) да су одговорни ка-
петани и мјесни школски надзорници, ако за
школу и учитеље не би био припремљен огријев
најдаље до 1. октобра; 20.) да огријев плаћа ци-
јело племе изузевши оне у тач. 17.; 21.) да је за-
брањено школско здање употребљавати на какве
друге потребе, осим на оно, на што је и намије-
њено; исто тако забрањено је у школским подру-
мима држати крчме и угонити стоку; 22.) да су
капетани и мјесни школски надзорници дужни при-
стојно и уљудно понашати се према учитељима;
у случају каква неспоразума или конфликта са
учитељима имали су извјестити гл. шк. надзор-
ништво; 23.) да су капетани и мјесни школски
надзорници дужни водити надзор над унутрашњим
радом у школи; 24.) да је за једног учитеља ми-
нимални број ђака 25; 25.) да се из државне касе
сваке године одређује 150 форината, које се има
раздјелити у име награде најбољим и најравно-
снијим мјесним школским надзорницима.

Ово су најважније допуњавајуће одредбе из
законика од 1884. год. Ишло је још и других
ситних одредаба, које нијесмо напоменули, но оне
су мање важне.

Овај законик, односно допуње старог законика
не само да не представљају никакав напредак,
него напротив значе велики назадак, те би
било много боље за школу и за учитеље, да је
остао у важности стари законик без икаквих
нових допуна. По овим допунама види се, да

је у то вријеме најстарија просвјетна власт била
у опадању.

Овим новим допунама учитељи су неправедно
и незаслужено стављени под прави полицијски
надзор, или боље речено под несносну тортуру
простих и необразованих ђуди. Капетанима и мјес-
ним школским надзорницима закон је дао велика
права над учитељима, те су им они били највећа и
најтежа власт. Они су их контролисали на сваком
корак и у служби и у приватном животу, назвали
на њихово владанье, па чак водили надзор и над
њиховим радом у школи. Међутим ни капетани
ни мјесни школски надзорници за свој рад и своју
дужност према школи нијесу били законом одго-
ворни са изузетком једног јединог случаја, ако за
школе и учитеље не би био на вријеме припрем-
љен огријев, те би учитељи принуђени били ра-
дати у хладним учионицама. Даље овим је допу-
нама обесвећена и светост учитељске службе, јер
је § 31. школског законика стављена на ниво обичне
најамничке службе. Према поменутом § учитељи су
се, без обзира на школске квалификације, узимали
просто у најам за годину дана, па тек послније
тога рока, и то у најбољем случају, могли су до-
бити учитељску сталност. У опште о овим допу-
нама не може се ничег похвалног рећи.*)

II.

Велика је срећа за школу и за учитеље, што
је одмах некако послније ових допуна дошао Јо-

*) Можда је међу учитељима тога времена било и
таквих, који су давали повода доношењу овако тешких за-
конских одредаба, али ипак са гледништа модерног шк. за-
конодавства, овакав законик не да се ничим оправдати.

ван Павловић за министра просвјете, који је овим тежким законским одредбама умно дати други списима и наредбама у брзо саврим уболажене све рђаве и незгодне стране овог закона. Његовим доласком за министра просвјете отпочиње епоха трезвеног и озбиљног рада на народној просвјети. Својом широко просвјетеношћу, својим енергичним и наметним радом Павловић је стекао немјерних заслуга за црногорску просвјету, да ће његово име бити златним словима забиљежено у аналима црногорске просвјете. Он је први установио сталан школски прирез и својим наредбама принудио капетане, да се и о школском прирезу старају исто тако као и о државној дажини. Тиме је отклонно масу спољнијех незгода, које су у знатној мјери кочилиле и реметиле унутрашњи рад школе. Дужност мјесних школских надзорника учинио је обавезном, одређујући им за њихов рад и извјесну новчану накнаду. Завео је много јачу дисциплину и ред међу учитељима и у опште стварао се, да створи што јаче и повољније услове за народно просвјетивање. Вредније и озбиљније учитеље одликовао је и истицао, старајући се да им и материјални опстанак потпуно обезбједи. Недициплиноване и нерадне учитеље гонио је без милости из учитељске службе. Оваквим радом убрзо је створио ваљани кадар учитеља, са којима је био у стању кренути унапријед много живље рад на народној просвјети. Он је први завео учитељске скупове, који су се сваке године најмање по један пут одржавали на Цетинју, на којима су учитељи претресали теоријска и практична питања из

области наставе и васпитања, држали угледна предавања и читали своје стручне радове. На овим скуповима редовно је био присутан и министар Павловић, који је том приликом давао учитељима богате поуке за њихов рад у настави и васпитању, за културне радове у народу, за паметно опхођење с народом и т. д. И Господар је такође редовно походио ове учитељске скупове, те својим присуством давао велику важност раду њиховоме. Боље учитеље јавно је похваљивао и награђивао, чиме је међу њима створио врло живу утакмицу, да се на сваком корисном раду што боље покажу. У овом периоду представља се најатилни и најјачи рад учитељски, у коме се црногорски учитељи представљају као прави апостоли и просвјетитељи народни. У то вријеме покренути су и први родитељски скупови, који су послје тога по цијелој земљи одржавани по неколико пута на годину. На овим скуповима учитељи су истицали родитељима јаче мане и погрешке дјеније, предочавали им штетне пошљедице, ако би се те мане и погрешке јаче код дјеце укоријениле, предлагали им средства за уклањање и у опште савјетовали се с њима за бољи и правилнији начин васпитања. Родитељи су убрзо увидјели важност оваквих скупова, те су се на позиве редовно одазивали с оном пажњом, коју су ти скупови према својем значају заслуживали. Први родитељски скуп одржан је у локалним цетинјске основне школе. На овој скупу било је присутно преко 60 дјечјих родитеља. Извјештаји са ових скупова као и боље учитељске расправе, које су учитељи обрађивали према одређеним темама из министарства просвјете, редовно

су шилане Господару, који је стално и непрекидно одржавао веома живо интересовања за све оно, што се односило на школски напредак.

Питање школског приреза било је дефинитивно ријешено нарочитом уредбом, прописаном за купљење школског приреза од стране Књ. министарства просвијете од 1887. г. Овом уредбом дато је довољно финансијске могућности, да се отклоне спољне сметње и неводе и да се школске прилике и околности правилно уреде и регулишу. У овом времену и питање о школским зградама излази на дневни ред. Како у ранијем времену није било сталног школског приреза, то су школске зграде махом биле мрачне, влажне и нездраве, те је било неопходно потребно, да се такве зграде или замијене бољим и солиднијим зградама; или да се темељном поправком учине безопасним по здравље дјечије. Што се и на овом питању отпочело озбиљно радити, заслуга припада искључиво вриједном и заузимљивом министру Павловићу и његовом ваљаном сараднику, у свима школским пословима, Ђуру Поповићу, ондашњем врховном школском надзорнику. Али круну Павловићевих заслуга за црногорску просвијету несумњиво, да чини „Просвијета“, лист за школу и цркву, који је искључиво његовом иницијативом покренут у првој половини мјесеца марта 1889. године као орган Министарства Просвијете. Тај лист кроз дужи период времена био је насушна потреба наших учитеља, а веома корисна и потребна лектира за све просвијетније људе у Црној Гори. На њему је радња и сарађивала сва млађа црногорска интелигенција тога времена а сарађивали су и угледнији српски

књижевници, међу којима је био и Руварац, чувени српски историк. Јован Сундечић био је чак и неко вријеме и уредник тога листа. „Просвијета“ је била претежно богословско-педагошке садржине, те је због тога у главном била намијенена свештеницима и учитељима. Преко тога листа учитељи су се упознавали са савременим, теоријским и практичним педагошким питањима; у њему су пријели своје знање за бољи и рационалнији поступак у настави и, напошљетку, у њему су добивали прилику, да окушају своје способности и на самосталном раду у расправљању појединих питања из области наставе и васпитања. У овоме листу штампани су и сви ревизорски извјештаји, из којих су могли учитељи видјети све своје погрешке и недостатке у раду, брижљиво проучавати ревизорске примједбе, упознавати се и са радом најбољих и највреднијих учитеља, и према томе трудити се, да и свој рад по њиховом угледу поправе и усаврше. Напошљетку у листу су штампани и сви важнији расписи и министарске наредбе, као и сва улупства за школу и учитеље, чиме је омогућен живљи саобраћај и ближи контакт између учитеља и врховне школске управе. „Просвијета“ није престала излазити ни након смрти свога творца и покретача, већ је дуго и послније тога с успјехом вршила свој задатак.

Павловић је заслужан и увођењем бољег реда у централној управи Министарства Просвијете. Увео је много бољу администрацију, завео је нарочите књиге за школе, учитеље, за статистичке податке ученика и т. д. У овом кратком прегледу у опште није могуће изнијети цио рад овога у истини јако

заслужног човјека, али као најјаснији доказ његове велике и неуморне енергије напоменућемо још само то, да је он, и поред големог свог рада, стигао да присуствује предавањима и испитима у гимназији, богословско-учитељској школи па чак и у основној школи, те да се сам лично ујершава о раду и напретку школа.

Овај плодни период просвјетног рада у опште, траје до 1892. г. т. ј. до смрти министра Павловића. — Но прије него што бисмо пријелили на даљи период потребно је, да на крају изнесемо и који статистички податак о платама учитељским, о бројном стању школа и учитеља из тог времена. На крају 1885/6. школске године било је према званичним подацима 48 школа, од којих је било 42 државне и 6 приватних (општинских). У свим овим школама радило је 72 наставника, од којих је платама држава 66 а 6 општине. На плате учитеља држава је трошила 10.160 талијера у злату или 40.640 перпера. Колики је напредак учинио министар Павловић одмах у почетку свога рада, најбоље ће се видјети из упоредних статистичких података, о броју ученика у школској години 1883/4. (прије његова министровања) и у школској години 1885/6. (за вријеме његова министровања). У школској 1883/4. години било је ученика и ученица у свим прилогорским школама 1524, а у години 1885/6. тај број износио је 3140. У даљем периоду, који је трајао од смрти Јована Павловића па све до најновијег времена (т. ј. до најновијег закона о народним школама) наступила станицаја у просвјетном раду. У овом времену не предузимају се никакве нове реформе, нити се пак ради на даљем унапре-

ђењу школа све до краја овога периода; већ се цио просвјетни рад овога времена креће на старој основи, коју је оставио министар Павловић. Из овог времена важно је забиљежити Установу школске комисије, која је свој рад отпочела по наредби високог државног савјета, од 27. августа 1892. године. Школска комисија имала је првобитну намену, да послужи као највеће консултативно тијело министарства просвјете за сва просвјетна питања. Но од тога се одмах одступило још у самом почетку и комисији је одређен специјални задатак — израда уџбеника за основне школе а по могућству и за гимназију и богословско-учитељску школу. — Комисија је искључиво на томе послу радила све до 1902. г., и за то вријеме успјела је, да доста повољно ријешити питање о изради уџбеника за основне школе. На другим просвјетним питањима комисија није радила. Уџбеници су рађени према каснијим измјенама наставног плана и програма из године 1888. Већину ових уџбеника израдио је Ђуро Поповић, тадашњи школски назорник; неке је сам радио а неке у друштву са бољим и искуснијим учитељима. И поред свих својих недостатака ови су уџбеницили за дужи низ година ипак веома корисно послужили нашим школама и учитељима. Већи дио ових уџбеника употребљавала се још и данас по нашим основним школама, ма да ни најмање не одговарају новом наставном плану и програму. Али надати се, да ће се у брзо добити много бољи и савршенији уџбеници у духу новог наставног плана и програма, будући је министарство просвјете још у прошлој години објавило стјечај за израду нових уџбеника.

1905. године школска комисија замјенена је Просвјетним Савјетом, који је примио на себе ону улогу, која је првобитно била намињена школској комисији. Просвјетни Савјет и данас постоји са седам својих редовних чланова, од којих су четворица професори, један учитељ, један окружни љекар и један чиновник Министарства Просјете, који такође има факултетску спрему. Редовни чланови постављају се указом Краља Господара на три године. Уређење Просвјетног Савјета прописано је специјалним законом од 1905. г. и у свему је подешено по угледу на Просвјетни Савјет у Србији. Законом се предвиђају поред редовних чланова још и ванредни и почасни чланови, али се по треба ових пошљедњих до данас није осјећала. Просвјетни Савјет купи се с времена на вријеме по позиву и погребни Министарства Просјете. Важно је прибиљжити да је Просвјетни Савјет највећа судска инстанција за учитеље, јер се ни један учитељ без одлуке Просвјетног Савјета не може отпустити из учитељске службе.

Тек при крају овога периода осјећа се много живља акција у просвјетном раду, специјално у раду на унапређењу народних школа. Године 1905. мијења се цео ранији систем рада, који се сада ставља на много јачу и бољу основу. Ове године први пут се успоставља инструктивни надзор са потпуно стручним надзорницима на челу. Школски реон био је подјељен на двије школске области: источну и западну, са два школска надзорништва са сједиштем у Подгорици и Цетињу. Овај надзор уређен је био специјалним законом и битно се разликовао од ранијег врховног школског надзора, који

је био чисто административна установа. Први надзорници узети су из редова гимназијских професора, од којих је један своје више образовање добио у Немачкој, а други у Русији. Један је по струци био педагог, а други поред своје специјалне струке, студирао је и педагошко-философске науке. Обојица су били млади људи с темељном педагошком спремом и потребном енергијом за рад.

Дужности школских надзорника биле су у главном прописане чл. 5. закона о уређењу надзора над основним школама. Њихове дужности састојале су у слиједџем: „Да према претписима школског закона воде административни и инструктивни надзор над свим државним и општинским школама своје области; да, више пута преко године, а најмање три пута: у почетку, средини и при крају школске године, обилазе подручне им школе, да се лично уверавају о стању истих, да оцијене, дали се у школи ради онако, како то педагошка начела, „школски закон“ и разна правила и упутства наређују; да се уверавају, јесу ли школе снабђене свим школским потребама, па ако што није, као што треба, или што не достаје, да одмах уреде, поправе, добава, а и да мање спремне учитеље поучавају и упућују; да се старају, да се одржавају мјесни и обласни, а по могућству и општи учитељски зборови.

Осим овога надзорници су били даће обавезни подносити подробан извјештај о своме раду и стању школа и настава, а у исто вријеме дужни су били подносити предлоге, шта би требало предузети, да се школе у њиховој области што боље унаприједје, имајући на уму увијек опште економско

стане свога народа. Надзорници су били дужни постављати и управителје школа, уређивати школске одборе у својој области, водити надзор о раду одбора и т. д. Овим законом пренесена су сва права мјесних школских надзорника и капетана на областне школске надзорнике. Тиме је створена могућност, да се успоставе природни и непосредни односи између школе и учитеља с једне стране и централне просвјетне власти с друге стране. Нашколски фактори, који су раније својим посредништвом ометали непосредну комуникацију школске власти и учитеља, сада су уклоњени и замијењени просвјетним факторима. Овим су учитељи ослобођени непосредног додира са политичким властима, у коме је раније лежао највећи извор многобројних недаћа за школу и учитеље. Политичке власти сада се потпуно одвајају од школе и учитеља и у свим школским стварима подређују се власти школских надзорника. Послови мјесних школских надзорника сада се придају школским одборима, који се у свим школским мјестима успостављају од 3—4 лица. Одбори су стајали непосредно под влашћу и надзором областних школских надзорника, те је сасвим природно, да су због тога и своје дужности према школи обављали несравњено боље од својих претходника — мјесних школских надзорника. На овај начин учитељи су ослобођени многих тешких и непријатних брига, које су се односиле на чисто спољашње потребе, без којих није могло бити ни озбиљног унутрашњег рада. Ове бригае пренесене су сада на далеко моћније факторе, с много већим и јачим ауторитетом, него што су та

могли имати и најугледнији учитељи. Овим је учињен први корак за коначно ријешење свих спољашњих и унутрашњих питања. Енергичном акцијом школских надзорника политичке власти биле су принуђене, да уредније предају школски прирез. Истина, и областни надзорници имали су у овом погледу великих тешкоћа, али су их у брзо интервенцијом највиших власти, отклањали. Уреднијом предајом школског приреза било је омогућено, да се све школске потребе правилно и на вријеме подмире. И питање о подизању нових школских здања, које је за неко вријеме било застало, сад опет излази на површину, те се и на њему отпочиње живо и озбиљно радити. У опште сви школски послови под паметним и трезвеним утицајима пошли су на боље. Надзорници су готово непрестано обилазили своје реоне и гледали, да сваки од просвјетних чинилаца врши своју дужност уредно. Под непрекидним утицајем контроле и старања школски организам постиче дужег застоја отпочиње у свему правилно функционисати. Унутрашњи рад у школи под дјелством стручног надзора отпочиње се кретати у бољем и правилнијем правцу, да се убрзо из основа реорганише на бољој и савременијој основи. Иницијативом областних надзорника стварају се мјесна и областна учитељска удружења, у којима учитељи такође отпочињу веома живо и вриједно радити. У опште међу учитељима овог времена опажа се много живље и активније кретање. На својим мјесним скуповима учитељи су претресали практична школска питања и држали угледна предавања, а на општим и областним скуповима учитељи су пре-

тресали и расправљали и замашнија школска питања. Ови пошљедњи скупови одржавани су по једанпут годишње на Петинју и Подгорици у присуству школских надзорника, који су обично предавали на тим скуповима. Учительски покрет за радом и удруживањем нарочито је био јак у источној школској области, у којој је давао директивну вриједни и енергични надзорник, Јован Пламенец. Но овај учитељски покрет убрзо је претворен у покрет за побољшање учитељског стања, које је доиста било биедно и жалосно, јер учитељске синематске плате осталоше стагнио једне исте и ако су се животне прилике и потребе с дана на дан мијењале све више и више. Мјесна и обласна учитељска удружења поставилоше центри, одакле се највише агитовало за побољшање учитељских плата. Покрет је припреман у тајности, па је наједанпут избио на површину са свом сиљном тако, да се више није могао задржати и сузбити. Учитељи су преко својих представника енергично тражили од Министарства и од Државног Савјета да се њихово материјално стање побољша *); па кад не добише задовољавајућег одговора, отпочеше у масама подносити оставке. Што се овај покрет није завршио општим учитељским „штрајком“ има се захвалити једино интервенцији Њ. Кр. Височанства, на чије су се обећање учитељи смирили и

*) У интерере су истине и објективности морамо рећи, да су сви мјеродавни просвјетни фактори били расположени да се учитељско материјално стање побољша. Што пак и поред најбоље своје воље нијесу одавно могли удовољити учитељским захтјевима узрок је, што у том времену већ више нијесу били компетентни за рјешавање таквих питања.

поново на свој посао повратили. За овај учитељски покрет био је јако осумњичен и надзорник Пламенец, који је ради тога узимат и на одговор, али ни саслушањем није се могло утврдити ни доказати, у колико је он имао удјела у овом покрету.

На крају овог периода морамо одати дубоко признање раду ових првих надзорника, који су и поред огромних тешкоћа ипак предано и савјесно одговорили својој дужности. Највеће тешкоће њиховоме раду биле су: у величини реона, у теренским и климатским негодама, којима су приликом свога путовања вазда били изложени, ризикујући често пута својим животом; и напошљетку у тешкој и гломазној администрацији, коју су сами морали вршити без икаквих помоћника и без нарочитих својих канцеларија, па ипак поред свих ових тешкоћа надзорници су стизали да сваку школу најмање по два пута обиђу, задржавајући се у појединој по два-три па и више дана, дајући наредбе и упуства учитељима и школским одборима. Оволика издржљивост да се објаснити само њиховом младалачком енергијом и великом љубави и одушевљењу за свој посао.

Жалити је само што је овај инструментивни надзор трајао само до пред крај 1906/7. школске године, када је замијењен другом врстом надзора, који далеко изостаје од ранијег, а о коме ћемо такође проговорити неколико ријечи у наредном одјељку.

III

Године 1907. донесен је нов закон о народним школама, којим је уређено обавезно школо-

вање и издржавање школа. Обновљен је стални школски надзор и остављена могућност, да тај надзор повремену поставе чисто инструкториван*) Стварањем нових школских одбора школе су ступиле у ближи контакт с народом, али су и даље остале еманциповане од утицаја непозваних чинилаца, на њихов унутрашњи живот. Просвјетним радницима загарантована је независност у раду. Побољшано је материјално стање учитеља и то се морало повољно осјетити у свему школском раду. Овим се законом хтеја уклинати подјела учитеља на класе и од учитељског стажеја, који је био састављен од људи разноврсних квалификација — створити једна хомогена целина. Модерни погледи на народно просвјешћавање нијесу сметали законодавцу да води трезвена рачуна о нашим приликама. О томе, између осталог свједоче и одредбе чл. 30., 64. и 66. тога закона, по којима је просвјетним властима дата могућност, да отклоне све сметње школском раду, које долазе од немара и неразумијевања школских одбора и мјесних власти. Те су се законске одредбе на пракси показале веома корисне. Поред свих добрих страна овај закон има и извесних непотпуности, омашком непрешираних одредаба, што све показује, да се на хитну радило. Нијесу прецизиране одредбе о отварању нових школа, ни о испитима, које полагају привремени учитељи. Учинена је омашка, због које се свршеним ђацима наше Богословско-Учитељске Школе не може признати право на сталност служ-

*) Од ранијих школских надзорника један је постао Министар, а други је враћен на своје раније мјесто у тим-називи.

бе. Извођење овога закона падо је у дио Министру Просвјете Јовану Пламенцу. Он је засновао један — у великом стилу израђен — програм народног просвјешћавања. Енергија и континуитет у раду биле су главне црте његова дјелања. Он је издао читаву серију прописа, упуштава, расписна, којима се уводи у живот, објашњава, допуњава закон о народним школама. Отворио је толико нових школа, да се може тај посао у главном сматрати завршеним. У будуће се имају отварати само нова одјељења у тим школама. Али ипак није допуштао слабљење школских општина, као што је постојала опасност због чл. 15. закона о народним школама. Он је модернизирало и уредио администрацију и виших и нижих просвјетних власти. Интересе просвјете схватио је као крушне државне интересе, а умно је и могао постићи, да остали мјеродавни фактори не запостављају иза других државних интереса. Учинио је, да грађанске власти респектују одредбе закона о народним школама. Врло је енергично укључио све спољашње сметње просвјетном раду, а својим наставним планом и програмом — израђеним по теоријама савремених њемачких педагога — обилежио је правац школског рада. Али и ако се посао народног просвјешћа форсирано развијао, ипак је вријеме његова министровања било и сувише кратко, да се покажу сви резултати рада. Оскудица стручно спремених наставника била је сметња, за коју се није имало начина, да се отклони. Већ и за онолики број школа, колико их се затекло у 1907. години није било довољно наставника; отварањем нових школа, та се оскудица још више осјетила. Због тога

се морало прибијети постављању учитељских заступника. Увођење у учитељски staleж људи без учитељских квалификација, може се оправдати само тиме, што је то био једини начин, да се велики број наших школа не затвори. Ни подизање нових школских зграда није могло ићи упоредо с отварањем школа, због чега је морао знатан број школа остати у старим неподесним зградама, што је такође сметало правилном раду. Осјећала се оскудица и у уџбеницима. Ранији уџбеници за црногорске школе нијесу били више подесни, али су се за невољу прештампавали са извјесним допунама и измјенама. Уџбеници са стране нијесу у свему одговарали нашем наставном програму. Учинљен покушај да само министарство регулише набавку уџбеника и учила са стране, али је тај покушај остао неуспјешан. Тако исто остао је неуспјешан покушај Министарства, да оно уреди набављање књига за народне и бачке књижнице. Ни установа школског надзора није одговорила очекивањима. Надзорништва су постала административне инстанције. Надзорници су доста успјешно радилли на отклањању спољашњих сметња школском раду, али је надзор школа мало био инструкутиван. — И поред свих непотпуности ипак је законом о народним школама од 1907. године и наставним планом и програмом од 1908. године обилежен правац будућег просвјетног рада. Читави низ година имале да се ради у обилеженим границама. Услови за правилан рад стално се побољшавају. Цетињска Богословско-Учитељска Школа припремиће довољан број кандидата, да се учитељски кадар потпуни људима стручно спременим. Знатан број општи-

на или већ подиже, или намјерава ускоро подизати нове школске зграде. Чине се и припреме, да се изади дефинитивна формација свих школских општина. Отварањем продужних школа и народних књижница учиниће се, да се резултати школског рада полачају и учврсте. Отварањем аналфабетских курсева убрзаће се рад на ширењу писмености у народу. Када се наше школе уздигну на висину модерних школа (што ће врло у брзо бити), оне ће постати јачи чиниоци у културном преобраћају нашег народа у Црној Гори. Оне ће се тада оспособити, да изврше своју улогу у развиту Црне Горе и своју дужност према широј Српској отаџбини. И у друглијем земљама, гдје је образованих људи и релативно више него у нас, ипак је много рада на културном развиту народном остављено наставницима основних школа. У програм будућег просвјетног рада спада и усклађање свих сметња самостајној иницијативи наших учитеља на свима пољима културног рада. Оправдано је надање, да ће се наши наставници, осим рада у школи, са љубављу предати и плодном раду у народу. Надања, која и Господар и народ полаже у народну просвјету црногорску, неће се демантовати.

Овом се расправом хтјело, да се укратко оцрта развитак просвјете у Црној Гори за потонњих 50 година. Незнатни су били почетци просвјетног рада, а материјална средства, којима је просвјета располагала, све до сада врло скромна, али је недостатак материјалних средстава наложнававала богата љубав Господарева и племенита просвјетена иницијатива Његова. При почетку овога периода Црна Гора је била без духовних веза са осталим

свијетом. Племенити Господар, учитељ и пјесник свога народа, доноси у својој просвјетној души просвјетне идеале са запада. Са постојаношћу достојном таквога посла ради он на остварању својих идеала. Основне школе, Богословија и Штампарија, часописи и листови, све то постаје и развија се ушљед племените иницијативе Његове. Једана по једна идеална слика душе Његове пројецира се на суровом тлу Црне Горе. Тешке године ратова и неиспуњених надања, године глади и оскудине, само су привремено задржавале просвјетни развитак Црне Горе. Баш послје таквих година, послје године 1862., послје године 1878., просвјетни се рад много живље, с подмлађеном енергијом, наставља. Обим ове расправе није допуштао, да се довољно накласи веца просвјетног развитака са целокупним развитком Црне Горе за ових 50. година. Тек када би се то учинило, показало би се, колика је била велика енергија узвишенога народнога просвјетитеља. Данашње стање, у коме се налази просвјета црногорска, можда још не одговара високијем идеалима Његовим, али је то поуздано, да су постигнути резултати просвјетног рада највише, што се у нашим приликама могло постићи.

СТАТИСТИЧКИ ПОДАЦИ
О ШКОЛАМА, УЧЕНИЦИМА И УЧИТЕЉИМА.

1. Таб. 1883—4 школска година.

Редни број	Мјесто у ком је школа	Број џана на крају године		Свџа	Редни број	Мјесто у ком је школа	Број џана на крају године		Свџа
		муш.	џн.				муш.	џн.	
1	Цетинџе	99	34	133	21	Полимџе	67	1	68
2	Његуши	54	1	55	22	Данилов Град	47	—	47
3	Грахово	42	2	44	23	Служ	16	—	16
4	Чево	7	—	7	24	Дреџа	20	—	20
5	Трешњево	18	—	18	25	Острот	43	—	43
6	Ботетићи	30	1	31	26	Подгорница	103	20	123
7	Затарач	16	—	16	27	Братоноџићи	34	—	34
8	Беклићи	27	—	27	28	Убли	30	—	30
9	Никшић	—	—	—	29	Голубовици	53	—	53
10	Шавник	35	—	35	30	Греџац	90	—	90
11	Жупа	23	1	24	31	Ријека	65	6	71
12	Језера	28	—	28	32	Цеклици	34	—	34
13	Треница	36	—	36	33	Дуботинџа	5	—	5
14	Горанско	39	—	39	34	Доњи Бречли	29	2	31
15	Плавина	38	2	40	35	Горњи Бречли	8	—	8
16	Бачани	58	—	58	36	Болџевићи	16	—	16
17	Доња Морача	50	—	50	37	Крњице	28	—	28
18	Колашини	5	—	5	38	Крњице	32	—	32
19	Андријевица	84	—	84	39	Душило	44	—	44
20	Дуџева Риека	32	—	32		Бар			
						Свџа	1503	72	1575

Tab.

1884—5 ШКОЛСКА ГОДИНА.

Мјесто у ком је школа	Број бана на крају године		Свѣта	Редни број	Мјесто у ком је школа	Број бана на крају године		Свѣта
	муч. жн.	жн.				муч. жн.	жн.	
1 Петинџе	134	34	168	23	Данилов-град	52	—	52
2 Бегуши	21	—	21	24	Сувж	24	—	24
3 Грахово	34	—	34	25	Презга	18	—	18
4 Цело	16	—	16	26	Манстир Остргор	52	—	52
5 Трешњево	12	—	12	27	Подгорица	110	28	138
6 Боретини	41	—	41	28	Мухам. шк.	56	—	56
7 Затарач	34	—	34	29	Пелев Бриџер	39	—	39
8 Рексиди	13	—	14	30	Брескут	39	—	39
9 Шавник	77	11	88	31	Убли (Кучи)	62	—	62
10 Жупа Накшићка	79	—	79	32	Гозубови	57	—	57
11 Горанско	34	—	31	33	Градац	85	—	85
12 Цркенице (Лива)	50	—	51	34	Корнет	26	—	26
13 Језера	61	—	61	35	Ривека	78	—	78
14 Тешиа	33	—	34	36	Цеклин	40	—	40
15 Бањани	29	—	29	37	Дуботинь	30	—	30
16 Манастир Морача	54	—	54	38	Карч	63	—	63
17 Горња Морача	28	—	28	39	Брчели	34	—	34
18 Колашин	32	—	32	40	Глухи до	43	—	43
19 Андријевица	22	—	22	41	Боленићи	29	—	29
20 Лигева Ријека	90	—	91	42	Крњаци	41	—	41
21 Подимље	48	—	48	43	Лупино	25	—	25
22	54	—	54	44	Бар	72	—	72
					Свѣта	2071	91	2162

1885—6 ШКОЛСКА ГОДИНА.

Редни број	Мјесто у ком је школа	Број џака на крају године		Свѣта	Редни број	Мјесто у ком је школа	Број џака на крају године		Свѣта	
		муш.	жн.				муш.	жн.		
Државне школе										
1	Цетинје	99	36	135	31	Петер Бријег	53	—	53	
2	Неруши	19	—	19	32	Убли Кући	64	—	64	
3	Грахово	33	—	33	33	Голубовићи	40	2	42	
4	Чево	24	—	24	34	Градац	97	—	97	
5	Цуце (Бата)	24	—	24	35	Ријека	48	4	52	
6	Ботетићи	37	—	37	36	Цекли	33	1	34	
7	Загарац	49	1	50	37	Дуботинь	57	—	57	
8	Феклићи	41	—	41	38	Брчели	34	4	38	
9	Бјелице	16	—	16	39	Глухи до	40	—	40	
10	Никшић	25	2	27	40	Болевити	28	3	31	
11	Шавник	99	34	133	41	Крњавице	48	—	48	
12	Жула Никшићска	86	3	89	42	Бар	69	—	69	
13	Горанско	40	—	40	43	Улиць	66	—	66	
14	Црквине (Пива)	49	—	49	44	Мркојевићи	40	—	40	
15	Језера	43	1	44	Свѣта ученика					
16	Бањани	51	—	51	2369	126	2495			
17	Манастир Морача	89	—	89	Приватне школе					
18	Горња Морача	64	—	64	Душино					
19	Коташин	50	2	52	30	—	—	30		
20	Прекобрђе	54	—	54	Корнет					
21	Ровца	31	—	31	54	—	—	54		
22	Андриевица	108	—	108	Брскут					
23	Ријека Ријека	52	3	55	34	—	—	34		
24	Понимље	63	—	63	Теша					
25	Ланигов Град	81	—	81	29	—	—	29		
26	Служ	59	—	59	Сотонићи					
27	Дрега	34	—	34	Свѣта					
28	Манастир Острог	47	—	47	189	2	191			
29	Подгорица	115	30	145	Државне школе					
30	Мухам. шк.	54	—	54	2369	126	2495			
					Приватне школе					
					189	2	198			
					Укупно					
					2558	128	2686			

Редни број	Мјесто у ком је школа	Број на крају године		Свега	Редни број	Мјесто у ком је школа	Број на крају године		Свега
		муш.	жн.				муш.	жн.	
Државне школе									
1	Петинье	116	38	154	32	Петев Бријер	46	—	46
2	Њеруши	40	—	40	33	Убли (Кучи)	98	—	98
3	Грахово	25	—	25	24	Голубовиш	56	—	56
4	Чено	18	—	18	35	Градац	75	—	75
5	Цуте (Бата)	42	—	42	36	Ријека	91	9	100
6	Богетини	27	1	28	37	Цеклин	37	2	39
7	Зарапач	27	1	28	48	Дуботинь	34	2	34
8	Феклићи	25	1	26	39	Брчели	29	2	31
9	Бјелнице (Дуб)	28	2	30	40	Глухи До	39	2	39
10	Никшић	94	24	118	41	Бовњевћи	45	—	47
11	Дробњаци	76	—	76	42	Крњине	35	—	35
12	Жупа Никшићка	35	2	37	43	Бар	61	—	61
13	Горанско	51	—	51	44	Улиць	25	2	27
14	Црквине	38	—	38	45	Мркојевићи	36	—	36
15	Безера	43	—	43	свега				
16	Бањани	30	—	30	2339	120	2459		
17	Манастир Морача	68	—	68	свега				
18	Горња Морача	45	—	45	свега				
19	Колашин	57	—	57	свега				
20	Прекобрђе	46	—	46	свега				
21	Роница	32	—	32	46	Керуч	58	—	58
22	Андријевица	110	4	114	47	Душино	26	1	27
23	Лијева Ријека	49	—	49	48	Корнет	36	—	36
24	Полмље	54	—	54	49	Теша	30	—	30
25	Велика	34	—	34	50	Сотинићи	22	1	23
26	Данкиов Град	68	—	68	51	Грађани	26	—	26
27	Спуж	76	—	76	свега				
28	Дрега	52	—	52	198	2	200		
29	Манастир Острог	27	1	28	свега				
30	Подгорица	135	30	165	свега				
31	Мухам. шк.	64	—	64	свега				
					Државне школе		2339	120	2459
					Приватне школе		198	2	200
					Укупно		2537	122	2659

1887—8 ШКОЛСКА ГОДИНА.

Редни број	Мјесто у ком је школа	Број дјеца на крају године		Свега	Редни број	Мјесто у ком је школа	Број дјеца на крају године		Свега						
		муш.	жн.				муш.	жн.							
Државне школе															
1	Цетиње	111	37	148	32	Убзи (Кучи)	48	1	49						
2	Ђегуши	28	—	28	33	Голубови	56	—	56						
3	Трахово	27	—	27	34	Зарпајебач	17	—	17						
4	Чезо	12	—	12	35	Градац	56	—	56						
5	Цуне (Бара)	15	—	15	36	Ријека	59	4	63						
6	Ботетићи	25	—	25	37	Цекли	36	1	37						
7	Зарагач	40	—	40	38	Дуботинь	57	1	57						
8	Некити	11	2	13	39	Брчеви	33	1	34						
9	Бјелце	17	2	19	40	Духи до	27	—	27						
10	Никшић	97	25	122	41	Божвићи	46	—	46						
11	Шавник	55	5	60	42	Крњице	44	—	44						
12	Жупа Никшићска	51	6	57	43	Бар	48	—	48						
13	Горанско	66	—	66	44	Улињ	67	—	67						
14	Црквице	45	—	45	45	Мркољевићи	32	—	32						
15	Језера	44	—	44	Света										
16	Банјани	23	—	23											
17	Манастир Морача	41	—	41											
18	Горња Морача	19	—	19											
19	Козањин	28	—	28											
20	Ровца	15	—	15											
21	Андрејевица	99	—	99											
22	Личева Ријека	29	—	29											
23	Полимље	32	—	32											
24	Ветика	45	—	45											
25	Ланитов град	103	—	103	Приватне школе										
26	Служ	72	—	72											
27	Дрега	28	—	28											
28	Манастир Острог	31	3	34											
29	Подгорица	112	27	139											
30	Мухом. шк.	40	—	40											
31	Пенча Бријег	25	—	25											
Света															
		180	5	185						Државне школе					
		180	5	185											
		180	5	185											
		2012	114	2126	Приватне школе										
		180	5	185											
		180	5	185											
		2192	119	2311	Укупно										

1888—9 ШКОЛСКА ГОДИНА.

Редни број	Мјесто у ком је школа	Број фака на крају године		Свега	Редни број	Мјесто у ком је школа	Број фака на крају године		Свега	
		муш.	жн.				муш.	жн.		
Државне школе										
1	Цетиње	36	33	69	30	Убли (Кучи)	52	—	52	
2	Његуши	28	2	30	31	Голубови	99	—	99	
3	Грехово	24	1	25	32	Затријебач	17	—	17	
4	Чево	11	—	11	33	Градаци	77	—	77	
5	Трешњево	31	—	31	34	Ријека	59	6	65	
6	Богетићи	24	—	24	35	Целин	30	35	30	
7	Затарач	30	1	31	36	Дуботњи	30	—	30	
8	Некићи	21	4	25	37	Брчели	31	2	33	
9	Бјелице	21	—	21	38	Глухи До	24	—	24	
10	Никшић	95	17	112	39	Болевити	42	1	43	
11	Шавник	47	—	47	40	Крњаци	28	—	28	
12	Никшићка Жупа	41	—	41	41	Бар	38	19	57	
13	Горанско	66	—	66	42	Ушлињ	50	—	50	
14	Црквице	33	2	35	43	Мркољевићи	34	—	34	
15	Језера	38	—	38	Смега					
16	Бањани	26	—	26	1856	147	2003			
17	Манастир Морача	51	—	51	Приватне школе					
18	Горња Морача	30	—	30	44	Каруч	49	—	49	
19	Кодаши	24	6	30	45	Дупако	23	—	23	
20	Андрејевица	82	—	82	46	Сотонићи	20	—	20	
21	Лујева Ријека	38	2	40	47	Косијерево	43	—	43	
22	Полимље	26	—	26	Света					
23	Велика	45	—	45	135	—	135			
24	Данилов Град	87	—	87	Државне школе					
25	Служ	56	3	59	1856	147	2103			
26	Дрепта	39	2	41	Приватне школе					
27	Остриг	24	3	27	135	—	135			
28	Подгорица	135	43	178	Укупно					
29	Петер Бријер	31	—	31	1991	147	2138			

1889—90 ШКОЛСКА ГОДИНА.

Редни број	Мјесто у ком је школа	Број фака на крају године		Свѣга	Редни број	Мјесто у ком је школа	Број фака на крају године		Свѣга
		муш.	жн.				муш.	жн.	
Државне школе									
1	Петњиње	96	32	128	29	Убли (Кучи)	62	—	62
2	Његуши	30	4	34	30	Голубоци	72	—	72
3	Грахово	25	1	26	31	Затрпјебач	24	—	24
4	Чѣво	5	—	5	32	Градац	67	—	67
5	Трешњено	28	—	28	33	Ријека	46	4	50
6	Ботетићи	24	—	24	34	Каруч	43	—	43
7	Затарач	26	—	26	35	Дуботинь	45	—	45
8	Бјелце	12	—	12	36	Брнели	34	—	34
9	Никшић	72	27	99	37	Гурхи до	27	2	29
10	Шавник	37	8	45	38	Бољевити	39	—	39
11	Жупа Никшићска	43	—	43	39	Крњице	39	—	39
12	Горанско	61	—	61	40	Бар	46	26	72
13	Црквине	27	1	28	41	Улић	49	—	49
14	Језера	25	2	27	42	Мркојевићи	41	—	41
15	Банџани	23	1	24	Свѣга				
16	Манастир Морача	26	—	26	1708	141	1849		
17	Горња Морача	25	—	25	Приватне школе				
18	Колашин	27	—	27	Цексин				
19	Андријевица	59	—	59	43	Цексин	28	—	28
20	Полимље	31	3	34	44	Сотонићи	24	—	24
21	Лијева Ријека	30	—	30	45	Ман. Косијерво	29	—	29
22	Велика	24	—	24	Свѣга				
23	Данилов Град	61	—	61	81	—	—	—	81
24	Служ	36	—	36	Државне школе				
25	Дрега	21	—	21	Приватне школе				
26	Манастир Острот	21	—	21	Укупно				
27	Подгорница	147	27	174	1789	141	1849	81	81
28	Реџев Брјџев	32	—	32					

Редни број	Мјесто у ком је школа	Број џака на крају године		Свѣга	Редни број	Мјесто у ком је школа	Број џака на крају године		Свѣга
		муш. жн.	жн.				муш. жн.	жн.	
1	Државне школе Цетинџе	96	35	131	29	Затрнјебач	25	—	25
2	Ђегуши	27	3	30	33	Градц	39	—	39
3	Трахово	31	1	32	31	Ријека	52	3	55
4	Чено	—	—	—	32	Каруч	20	—	20
5	Трепнјево	37	—	—	33	Дуботинџ	41	6	41
6	Ботетићи	24	1	25	34	Бодјевићи	31	—	37
7	Затарач	32	—	32	35	Врчели	49	—	49
8	Бјелцие	—	—	—	36	Глухи До	21	3	24
9	Никшић	—	—	—	37	Крњице	12	—	12
10	Шавник	91	25	116	38	Бар	55	—	55
11	Жупа Никшићка	30	5	35	39	Мркојевићи	39	—	39
12	Горанско	28	—	28	40	Улицнџ	55	—	55
13	Црквице	39	1	39	Свѣга	1715	96	1811	
14	Језера	26	—	26					
15	Бавани	29	—	29					
16	Манастир Морача	34	—	34					
17	Колашин	43	9	52					
18	Андријевица	111	2	113					
19	Лујена Ријека	15	—	15					
20	Фломиљџе	37	—	37	41	Сотонићи	29	—	29
21	Велика	20	1	21	42	Подгорица (жен)	40	—	40
22	Динилов Град	83	1	84	43	Добрско Село	35	—	35
23	Служ	39	—	39	44	Косијери	35	—	35
24	Острор	24	—	24		Свѣга	139	—	139
25	Подгорица	232	—	232					
26	Гонјовици	33	—	33					
27	Плеив Бријег	23	—	23					
28	Убани (Кучи)	33	—	33					
						Државне школе	1715	96	1811
						Приватне школе	139	—	139
						Укупно	1854	96	1950

Свѣга
Државне школе
Приватне школе

1892—3 ШКОЛСКА ГОДИНА.

Редни број	Мјесто у ком је школа	Број ђака на крају године		Свега	Редни број	Мјесто у ком је школа	Број ђака на крају године		Свега
		муш.	ђи.				муш.	ђи.	
Државне школе									
1	Цетинђе	98	54	152	30	Цеклин	36	—	36
2	Ндегуши	25	—	25	31	Ђуботинђ	51	—	51
3	Цуђе (Бата)	29	—	29	32	Болевити	44	—	44
4	Грахово	31	—	31	33	Сотинићи	39	—	39
5	Ковани	37	—	37	34	Врђели	59	2	61
6	Никшић	158	28	186	35	Крањђе	19	2	21
7	Шавник	42	3	45	36	Крајина	27	—	27
8	Никшићка Жупа	45	1	46	37	Бар	55	26	81
9	Горанско	29	—	29	38	Зуши	28	—	28
10	Црквице	39	—	39	39	Мркојевићи	38	—	38
11	Језера	36	—	36	40	Угљђиђ	51	10	61
12	Бађали	20	—	20	Свега				
13	Манастир Морача	58	2	60	2199	148	2347		
14	Колашин	124	6	130	Приватне школе				
15	Поља (Колашин)	48	1	49	41	Подгорица	—	32	32
16	Андријевица	106	—	106	42	Беклићи	11	3	14
17	Ливђа Риђека	41	2	43	43	Добрђко село	27	—	27
18	Пољанђе	45	1	46	44	Косиђево	—	—	—
19	Шекулар	73	—	73	45	Косиђери	8	—	8
20	Давидов Град	108	—	108	46	Озринићи	—	—	—
21	Свиђ	64	5	69	Свега				
22	Ман. Острог	29	—	29	54	35	89		
23	Подгорица	140	—	140	Државне школе				
24	Голубођици	49	—	49	2199	148	2347		
25	Брскут	61	—	61	Приватне школе				
26	Уђи (Кучи)	53	—	53	54	35	89		
27	Затријеђав	21	—	21	Укупно				
28	Градац	66	—	66	2253	183	2436		
29	Риђека	57	—	57					

XI. Таб. 1893—4 ШКОЛСКА ГОДИНА.

Редни број	Мјесто у ком је школа	Број дјеча на крају године		Свега	Редни број	Мјесто у ком је школа	Број дјеча на крају године		Свега	
		муш.	жн.				муш.	жн.		
Државне школе										
1	Цетинје	122	40	162	28	Градац	51	—	51	
2	Његуши	29	1	30	29	Риека	33	2	55	
3	Грахово	33	—	33	30	Цексин	39	—	39	
4	Луце	22	—	22	31	Дуботинь	39	—	39	
5	Комани	65	—	65	32	Болевини	44	2	46	
6	Никшић	180	42	222	33	Сотинићи	35	—	35	
7	Шавник	69	—	69	34	Брчели	49	—	49	
8	Жупа Никшићска	45	—	45	35	Крњице	23	—	23	
9	Горанско	37	—	37	36	Бар	75	21	96	
10	Преваци	40	1	41	37	Зупци	31	1	31	
11	Језера	20	—	20	38	Мркојевићи	33	—	33	
12	Вањани	37	1	37	39	Улињ	52	8	60	
13	Манастир Морача	63	—	63	Свега					
14	Колашин	159	—	159	2395	125	2520			
15	Поља	56	—	56	Државне школе					
16	Андријевица	121	—	121	40	Подгорница	—	43	43	
17	Дилева Риека	62	—	62	41	Трепча	28	—	28	
18	Подимље	32	—	32	42	Вилусе	59	—	59	
19	Шекулар	61	—	61	43	Озринићи	22	—	22	
20	Данитов Град	119	5	124	Свега					
21	Спуж	77	1	78	109	43	152			
22	Манастир Острог	31	—	31	Државне школе					
23	Подгорница	197	—	197	2395	125	2520			
24	Голубовици	47	—	47	Приватне школе					
25	Брскут	54	—	54	109	43	152			
26	Убли (Кучи)	68	—	68	Укупно					
27	Затријебач	25	—	25	2504	168	2672			

1894—5 ШКОЛСКА ГОДИНА.

Редни број	Мјесто у ком је школа	Број џака на крају године		Свѣта	Редни број	Мјесто у ком је школа	Број џака на крају године		Свѣта	
		муш.	жн.				муш.	жн.		
Државне школе										
1	Петине	112	32	147	29	Градац	72	—	72	
2	Бајине	50	—	50	30	Ријека	60	—	60	
3	Нверуши	54	1	55	31	Цекли	35	—	35	
4	Цуде	21	—	21	32	Дуботинь	43	7	43	
5	Грахово	43	1	44	33	Болшевтин	64	—	28	
6	Комани	40	—	40	34	Сотонићи	39	—	39	
7	Никшић	192	24	216	35	Брчели	37	—	37	
8	Шавини	32	6	38	36	Крњице	77	22	99	
9	Жупа Никшићка	40	—	40	37	Бар	27	—	27	
10	Горанско	40	—	40	38	Зуши	27	—	27	
11	Црквине (Пина)	37	—	37	39	Мркојевица	38	—	38	
12	Језера	49	—	49	40	Уљинь	69	8	77	
13	Бањани	18	1	19	Свѣта					
14	Манастир Морача	52	—	52	2334	1222456				
15	Кодашин	126	10	136	Свѣта					
16	Полча	39	—	39	Приватне школе					
17	Андријевина	108	4	112	41	Конухе	38	—	38	
18	Дичева Ријека	37	—	37	42	Треча	58	—	58	
19	Полмање	33	—	33	43	Прекобрђе	46	—	46	
20	Шлекулар	54	—	54	44	Бршно	18	—	18	
21	Данглов-град	114	—	114	45	Вилусе	57	—	57	
22	Спуж	68	—	68	Свѣта					
23	Манастир Острог	34	—	34	217	—	217			
24	Подгорица	185	3	188	Државне школе					
25	Годубови	56	—	56	2334	1222456				
26	Брекут	36	—	36	Приватне школе					
27	Убли (Кучи)	50	—	50	217	—	217			
28	Затријебач	25	—	25	Укупно					
					2551	1222673				

Редни број	Мјесто у ком је школа	Број џака на крају године		Свега	Редни број	Мјесто у ком је школа	Број џака на крају године		Свега
		муш.	жен.				муш.	жен.	
Државне школе									
1	Цетинје	138	52	190	32	Дуботинь	63	1	64
2	Вајине	47	—	47	33	Бољевити	77	—	77
3	Његуши	45	—	45	34	Глухи до	44	—	44
4	Цуце	25	—	25	35	Брчели	84	1	85
5	Грахово	38	—	38	36	Кривине	33	—	33
6	Загарац	50	—	50	37	Бар	65	25	90
7	Никшић	139	—	139	38	Зупици	26	—	26
8	Шавник	72	—	72	39	Мркојевићи	30	1	31
9	Жупа Никшићска	44	—	44	40	Ушћинь	58	—	58
10	Горанско	40	3	43	Свега				
11	Црквинце	36	1	37	2529 99 2628				
12	Језера	—	—	—	Приватне школе				
13	Бањани	29	—	29	41	Цеклини	27	—	27
14	Манастир Морача	57	—	57	42	Метеризи	42	4	46
15	Колашини	121	7	128	43	Ћекићи	28	—	28
16	Поља	48	1	49	44	Вилуце	60	—	60
17	Андрејевица	184	3	187	45	Прекобрђе	33	—	33
18	Дрјева Ријека	29	—	29	46	Горња Морача	54	—	54
19	Подимље	51	—	51	47	Кољуси	55	—	55
20	Велика	44	—	44	48	Дуга	33	—	33
21	Данков град	127	2	129	49	Бршино	33	—	33
22	Служ	43	—	43	50	Драговољити	—	—	—
23	Манастир Острог	62	1	63	51	Душице	46	—	46
24	Подгорица	191	—	191	52	Подгорица (жен.)	—	47	47
25	Голубовици	38	—	38	Свега				
26	Брскут	41	—	41	411	—	51	—	462
27	Кучи (Убли)	74	—	74	Државне школе				
28	Затријебач	26	—	26	2529 99 2628				
29	Градац	93	—	93	Приватне школе				
30	Ријека	81	—	81	411 51 462				
31	Каруч	36	—	36	Укупно 2940 150 3090				

1896—7 ШКОЛСКА ГОДИНА.

Редни број	Мјесто у ком је школа	Број ђака на крају године		Свега	Редни број	Мјесто у ком је школа	Број ђака на крају године		Свега
		муш. жн.	жн. муш.				муш. жн.	жн. муш.	
Државне школе									
1	Цетиње	164	63	227	35	Глухи До	48	—	48
2	Бајнице	48	—	48	36	Бречани	61	—	61
3	Њежуши	57	—	57	37	Крпине	44	—	44
4	Цуче	12	—	12	48	Бар	56	—	56
5	Грахово	42	6	48	39	Звучи	26	—	26
6	Зарапач	44	—	44	40	Мркољевићи	24	24	48
7	Текшићи	32	—	32	41	Улица	53	8	61
8	Никшић	215	33	248	43	Ровца	79	—	79
9	Шавници	65	8	73	43	Прекобдје	32	—	32
10	Жупа Никшићка	63	—	63	Свега 3003 206 3209				
11	Горанско	37	5	42					
12	Црквине	30	1	31					
13	Језера	30	—	30					
14	Бањани	27	—	27					
15	Манастир Морача	—	—	—					
16	Колашин	147	6	153					
17	Поља	48	2	50					
18	Андријевица	218	5	223					
19	Липјева Рибка	63	2	65					
20	Полнање	68	—	68					
21	Велика	53	6	59					
22	Жрпбаник	154	1	155					
23	Служ	44	—	44					
24	Манастир Острог	54	—	54					
25	Подгорица	210	52	262					
26	Толубовиц	64	2	64					
27	Петев Брђет	76	—	76					
28	Убли (Кучи)	27	—	27					
29	Затрпчебац	142	—	142					
30	Градац	79	5	84					
31	Рибика	41	—	41					
32	Каруч	73	1	74					
33	Ђуботин	91	—	91					
34	Бодзенићи	—	—	—					
Приватне школе									
Свега					Свега				
Државне школе					Државне школе				
Приватне школе					Приватне школе				
Укупно					Укупно				
3591 216 3907					3591 216 3907				

1897—8 ШКОЛСКА ГОДИНА.

Редни број	Мјесто у ком је школа	Број џана на крају године		Свѣга	Редни број	Мјесто у ком је школа	Број џана на крају године		Свѣга
		муш.	жн.				муш.	жн.	
Државне школе									
1	Цетинџе	173	49	222	39	Пелев Бријер	65	2	67
2	Бајине	35	5	40	40	Убли Кучи	81	—	81
3	Бегуши	65	3	68	41	Затријебач	21	—	21
4	Теклићи	37	—	37	42	Брескут	59	—	59
5	Цује (Бата)	48	—	48	43	Градаци	153	—	153
6	Грахово	53	9	62	44	Ораси	64	4	64
7	Валуге	74	—	74	45	Ријека	83	—	87
8	Заградач	63	—	63	46	Каруч	44	—	44
9	Комани	67	—	67	47	Дуботинь	81	—	81
10	Чезво	83	6	89	48	Бољвинџи	63	—	63
11	Богетићи	272	—	272	49	Глухи до	45	—	45
12	Никшић	78	—	78	50	Крњице	55	—	55
13	Шавник	66	—	66	51	Брчели	76	—	76
14	Жупа Никшићска	32	2	34	52	Подгор	60	2	62
15	Горанско	34	—	34	53	Бар	75	19	94
16	Црквенице (Тива)	27	—	27	54	Улињ	67	8	75
17	Језера	61	—	61	55	Мркојевићи	25	—	25
18	Безиње	32	—	32	56	Зупца	20	—	20
19	Опунта Рудина	91	7	98	Свѣга				
20	Коташин	61	1	61	4194	190	4384		
21	Манастир Морача	77	—	77	Приватне школе				
22	Батина	46	—	46	57	Манастир Трепџа	61	—	61
23	Горња Морача	32	2	34	58	Цеклин	22	8	30
24	Поља	51	—	51	59	Метерџан	52	3	55
25	Ровац	30	—	30	60	Драгеновићи	—	—	—
26	Прекобрђе	178	5	183	61	Шипачи	48	—	48
27	Андрејевица	44	2	46	62	Риџани	46	—	46
28	Лијева Ријека	78	—	78	63	Брестигице	35	—	35
29	Подимље	51	2	53	64	Баре Краљске	38	1	39
30	Велика	135	—	135	65	Ријека Марсенића	25	—	25
31	Ждробаник	143	—	143	66	Луково	14	—	14
32	Орија Лука	97	—	97	67	Дута	26	—	26
33	Служ	57	—	57	68	Стабно	45	3	48
34	Манастир Острог	69	—	69	69	Прага	18	1	19
35	Презта	79	2	81	70	Штитарица	25	2	27
36	Блџана	261	—	261					
37	Подгорица	58	—	58					
38	Голубовици	110	—	110					

(Смиједи наставак)

(Наставак)

Редни број	Мјесто у ком је школа	Број фака на крају године		Свега	Редни број	Мјесто у ком је школа	Број фака на крају године		Свега
		муш.	жн.				муш.	жн.	
71	Доњани	43	1	44	78	Трешњево	16	—	16
72	Дучино	64	—	64	79	Миротска	16	—	16
73	Подгорица (жен.)	—	—	—		Свега	754	19	773
74	Горњи Загарач	47	—	47		Државне школе	4194	190	4384
75	Треча	39	—	39		Приватне школе	754	19	773
76	Доњи Прешивци	51	—	51		Укупно	4948	209	5157
77	Бијеља	23	—	23					

XVI. Таб.

1898—9 ШКОЛСКА ГОДИНА.

Редни број	Мјесто у ком је школа	Број фака на крају године		Свега	Редни број	Мјесто у ком је школа	Број фака на крају године		Свега
		муш.	жн.				муш.	жн.	
1	Државне школе	174	67	241	40	Служ	42	—	42
2	Цетинье	67	4	71	41	Острор	53	2	55
3	Бајине	30	3	33	42	Дрега	75	—	75
4	Бегушин	66	69	135	43	Бизана	40	2	42
5	Беклићи	32	32	64	44	Подгорица (с мхх)	230	—	230
6	Црне	28	28	56	45	Фолубони	120	1	121
7	Брахово	53	7	60	46	Пелев Бријег	51	2	53
8	Брајци	52	52	104	47	Убли (Кучи)	51	—	51
9	Задарач	57	57	114	48	Затријевац	26	—	26
10	Камани	58	57	115	49	Брекут	42	—	42
11	Ботетини	64	72	136	50	Градци	48	—	48
12	Никшић	63	64	127	51	Дражевина	99	—	99
13	Брезовиц	90	90	180	52	Релеза	78	—	78
14	Горње Поље	88	88	176	53	Ријека	38	—	38
15	Кочани	43	—	43	54	Дуботинь	82	—	82
16	Рибани	113	75	188	55	Каруч	33	—	33
17	Шавник	72	3	75	56	Цекли	47	8	55
18	Жупа	36	36	72	57	Брањана	37	—	37
19	Горанско	34	2	36	58	Грађана	65	—	65
20	Жабљак	42	42	84	59	Добрско Село	44	3	47
21	Црвенице (Пива)	98	2	100	60	Волевити	91	3	94
22	Ускоци	45	1	46	61	Луви До	35	—	35
23	Велимље	45	45	90	62	Бречка	72	—	72
24	Црвенице (Рудине)	64	64	128	63	Подгор	51	—	51
25	Броћанац	100	108	208	64	Сотинићи	59	—	59
26	Коташин	62	8	70	65	Крњице	43	1	44
27	Блатина	91	94	185	66	Улици	68	—	68
28	Мат. Морача	41	41	82	67	Сагач	34	2	36
29	Горња Морача	26	26	52	68	Мркојевићи	30	—	30
30	Гоза (Коташин)	42	42	84	69	Бар	66	20	86
31	Ровац	28	28	56	70	Зубца	22	—	22
32	Прекобрђе	191	194	385		Свега	4550	157	4707
33	Андријевица	43	43	86		Свега	157	4707	4864
34	Ливча Ритера	50	50	100		Свега	157	4707	4864
35	Полимље	45	45	90		Свега	157	4707	4864
36	Веника	60	60	120		Свега	157	4707	4864
37	Шекутар	141	141	282	71	Кочухе	58	—	58
38	Мат. Ждрепалик	90	90	180	72	Баре Краљске	58	1	59
39	Орпац	45	45	90	73	Ријека Марсенића	35	—	35

(Слиједи наставак)

29
16
2

Редни број	Мјесто у ком је школа	Број ђака на крају године		Свега	Редни број	Мјесто у ком је школа	Број ђака на крају године	
		муш.	жн.				муш.	жн.
74	Довњ Пешињи	47	—	47	90	Смрдлуша	41	—
75	Горњи Загарац	63	—	63	91	Ренија (Пиперн)	56	—
76	Дупино	53	—	53	92	Подгорица (жен.)	—	56
77	Метризи	46	—	46	93	Митавча	25	—
78	Брестине	33	—	33	94	Буковица	—	—
79	Убли (Чево)	31	—	31	95	Драговољки	27	2
80	Голђија	20	—	20	96	Трепча	52	—
81	Довњани	51	—	51	97	Стабно	49	—
82	Вилега	15	—	15	98	Луково	16	—
83	Штитарђица	31	2	33		Света	982	6410
84	Трново	33	—	33		Државне школе	4550	15747
85	Озринђи	23	—	23		Приватне школе	982	6410-6
86	Луђа	25	—	25		Укупно	5532	221574
87	Вуковиђи	60	—	60				
88	Веље-Дубоко	14	—	14				
89	Брезна	20	3	23				

Редни број	Мјесто у ком је школа	Број ђака на крају године		Свега	Редни број	Мјесто у ком је школа	Број ђака на крају године	
		муш.	жн.				муш.	жн.
1	Петине	173	51	224	41	Служ	63	63
2	Вајине	33	3	36	42	Марђинђи	55	57
3	Негужи	65	2	67	43	Манастир	30	32
4	Реклђи	29	—	29	44	Острор	77	2
5	Бата	19	—	19	45	Дреза	39	77
6	Грахово	33	3	36	46	Бизна	208	39
7	Вилуђи	55	—	55	47	Подгорица (с муш.)	122	208
8	Довњ Загарац	32	—	32	48	Голубовиђи	30	123
9	Горњи Загарац	48	—	48	49	Целев Бриђер	19	82
10	Колани	42	—	42	50	Брскут	70	19
11	Чево	38	—	38	51	Убли (Кучи)	27	27
12	Богриђи	64	—	64	52	Затриђебач	61	61
13	Брђанђац	45	—	45	53	Грађац	55	55
14	Накшђиђ	124	37	161	54	Дражевина	56	56
15	Брезовиђ	39	—	39	55	Релеза	72	6
16	Горње Поље	58	—	58	56	Луђевиђа	30	39
17	Кочани	68	2	70	57	Трубођинђ	60	60
18	Стабно	57	—	57	58	Карђу	39	39
19	Шанђик	81	5	86	59	Цеслин	46	47
20	Жупа	42	—	42	60	Врађина	32	32
21	Горанско	34	1	35	61	Грађани	38	38
22	Црквине (Пива)	24	—	24	62	Добрско Село	32	3
23	Језера	61	3	64	63	Болевиђи	68	68
24	Ускођи	93	2	95	64	Глухи До	40	40
25	Везинање	47	—	47	65	Брђене	41	61
26	Општина Рудина	32	—	32	66	Подгор	46	46
27	Колђани	76	17	93	67	Сотониђи	30	45
28	Влатина	63	—	63	68	Крђиђе	62	62
29	Ман. Морача	83	3	86	69	Улицђи	67	86
30	Горња Морача	63	—	63	70	Бар	29	29
31	Ровђа	32	—	32	71	Салђ	24	24
32	Поља (Колђанин)	29	—	29	72	Мркошевиђи	19	19
33	Прекобрђе	24	1	25		Света	4126	4304
34	Андријевиђа	162	—	162				
35	Диђева Рђеђа	30	1	31				
36	Полђиње	85	1	86				
37	Шеђулар	62	—	62				
38	Велиђа	33	—	33				
39	Ман. Ждрђђаниђ	108	—	108				
40	Орђа Лука	79	2	81				

(Слиђеди наставађ)

(Наставак)

Редни број	Мјесто у ком је школа	Број дјеца на крају године		Свега	Редни број	Мјесто у ком је школа	Број дјеца на крају године		Свега
		муш.	жн.				муш.	жн.	
77	Думино	37	—	37	93	Голубија	21	—	21
78	Трново	39	—	39	94	Требавцево	19	—	19
79	Вуковици	56	—	56	95	Смрдуша	29	—	29
80	Дуга	—	—	—	96	Баре Шумаковића	41	—	41
81	Брезана	24	2	26	97	Манастир Релија	40	—	40
82	Врдуца	16	—	16	98	Метеризи	47	—	47
83	Брестике	22	—	22	99	Подгорица (жен.)	—	56	56
84	Нудо	36	1	37	100	Вуковица	—	—	—
85	Безе-Дубоко	—	—	—	101	Смање (веч. шк.)	12	—	12
86	Речине	54	—	54		Свега	718	71	789
87	Драговољини	25	—	25		Државне школе	4126	178	4304
88	Борковићи	27	3	30		Приватне школе	718	71	789
89	Убли (Чаво)	20	—	20		Укупно	4844	249	5093
90	Милачка	23	—	23					
91	Мратинје	19	—	19					
92	Раван	—	—	—					

XVIII. Таб.

1900—1 школска година.

Редни број	Мјесто у ком је школа	Број дјеца на крају године		Свега	Редни број	Мјесто у ком је школа	Број дјеца на крају године		Свега
		муш.	жн.				муш.	жн.	
1	Цетинје	190	—	190	41	Мат. Ждреданик	116	—	116
2	Бајине	37	3	40	42	Ора Лука	83	—	83
3	Његуши	60	6	66	43	Суж	75	—	75
4	Ћеклићи	24	—	24	44	Мартинићи	57	—	57
5	Цупе (Бага)	19	—	19	45	Манастир Острог	43	—	43
6	Рахово	51	—	51	46	Дрезга	56	3	59
7	Вагусе	45	—	45	47	Влзена	27	—	27
8	Доњи Загарац	38	—	38	48	Подгорица (с муш.)	222	52	274
9	Горњи Загарац	48	—	48	49	Голубовици	137	3	140
10	Кочани	35	—	35	50	Петас Бријер	44	—	44
11	Чаво	39	—	39	51	Брескут	33	—	33
12	Богетићи	46	—	46	52	Убли (Кучи)	79	—	79
13	Бробаначи	41	—	41	53	Затријебач	27	—	27
14	Никшић	40	1	42	54	Градац	63	—	63
15	Брезовик	51	—	51	55	Дражевина	62	—	62
16	Горње Поље	36	—	36	56	Резаза	45	—	45
17	Кочани	53	1	54	57	Ријека	74	11	85
18	Риђани	50	—	50	58	Дуботини	40	—	40
19	Шавник	76	—	76	59	Каруч	32	—	32
20	Жупа Никшићска	48	—	48	60	Целини	37	—	37
21	Горанско	28	—	28	61	Врњанина	28	—	28
22	Црквице	20	—	20	62	Грађани	32	—	32
23	Језера	59	4	63	63	Добрско Село	29	—	29
24	Ускоци	101	4	105	64	Бољевићи	65	5	70
25	Велимље	37	—	37	65	Глухи До	39	—	39
26	Огутна Рудина	45	—	45	66	Брвени	45	—	45
27	Озринићи	46	—	46	67	Подгор.	33	—	33
28	Шарани	30	—	30	68	Сотонићи	37	—	37
29	Колацин	74	14	88	69	Крњице	32	—	32
30	Вагтина	77	1	78	70	Улицњ	64	8	72
31	Манастир Морача	74	—	74	71	Бар	57	24	81
32	Горња	44	—	44	72	Сачи	34	—	34
33	Ровца	48	—	48	73	Мркојевићи	25	—	25
34	Пољна	46	—	46	74	Зупи	26	—	26
35	Прекобрђе	48	—	48		Свега	4219	201	4420
36	Андријевица	172	—	172		Државне школе	40	—	40
37	Југена Ријека	48	—	48		Приватне школе	32	—	32
38	Подимље	109	—	109		Кочухе	—	—	—
39	Шекугар	50	—	50		Доњи Прешиди	—	—	—
40	Велика	35	—	35		(Свиједи наставак)	—	—	—

1901—2 ШКОЛСКА ГОДИНА.

(Наставак)

Редни број	Мјесто у ком је школа	Број фака на крају године		Свега	Редни број	Мјесто у ком је школа	Број фака на крају године		Свега
		муш.	жн.				муш.	жн.	
77	Ријека Марсенића	35	2	37	92	Брезна	—	—	12
78	Баре Краљске	37	—	37	93	Дуга	—	—	12
79	Дуго	26	—	26	94	Треслајево	22	—	22
80	Трново	37	—	37	95	Равно	—	—	14
81	Полгорица (жен.)	—	—	—	96	Милачка	14	—	14
82	Брестнице	20	—	20	97	Речине	39	—	39
83	Нуго	38	—	38	98	Мат. Петрија	34	—	34
84	Убли Чевски	18	—	18	99	Баре Шумановића	54	—	54
85	Стабно	29	—	29	100	Вукови	52	—	52
86	Петровићи	—	—	—	—	—	—	—	—
87	Вуковица	42	—	42	—	—	—	—	—
88	Голџија	—	—	—	—	—	—	—	—
89	Ворковићи	15	—	15	—	—	—	—	—
90	Драговољћи	35	—	35	—	—	—	—	—
91	Безуге	21	—	21	—	—	—	—	—
					Државне школе				
					Укупно				
					4219	201	4420	2	689
					687	2	689	—	—
					4906	203	5109	—	—

Редни број	Мјесто у ком је школа	Број фака на крају године		Свега	Редни број	Мјесто у ком је школа	Број фака на крају године		Свега	
		муш.	жн.				муш.	жн.		
1	Цетинје	173	76	249	41	Конухе	52	—	52	
2	Вашице	28	—	28	42	Ждробаник	102	2	104	
3	Нјегуши	72	4	76	43	Орија Лука	88	2	90	
4	Теклићи	21	1	22	44	Служ	45	—	45	
5	Луце (Бата)	31	—	31	45	Маринићи	49	—	49	
6	Грахово	52	7	59	46	Манастир Острог	29	—	29	
7	Видуше	47	1	48	47	Дрега	42	1	43	
8	Доњи Загарач	36	—	36	48	Близна	36	—	36	
9	Горњи	37	—	37	49	Полгорица	201	53	254	
10	Комани	37	—	37	50	Голубовици	160	4	164	
11	Чезво	27	—	27	51	Петев Бријег	50	—	50	
12	Боготњи	62	—	62	52	Брекут	35	1	36	
13	Броћанат	42	1	43	53	Убли Кули	65	—	65	
14	Нишкић	148	40	188	54	Затријебач	21	—	21	
15	Брезовик	39	—	39	55	Дражевица	61	—	61	
16	Горње Поље	26	—	26	56	Градац	63	—	63	
17	Кочани	49	—	49	57	Релеза	30	—	30	
18	Риђани	33	—	33	58	Ријека	65	10	75	
19	Шавник	43	8	51	59	Дуботњи	50	—	50	
20	Жупа Ђиншићска	40	3	43	60	Каруч	49	—	49	
21	Горанско	24	—	24	61	Цекли	37	2	39	
22	Црквинце (Пива)	24	—	24	62	Брањина	27	—	27	
23	Језера	31	2	33	63	Грађани	23	—	23	
24	Усколи	55	—	55	64	Доброско Село	27	—	27	
25	Велимје	47	3	50	65	Волевчи	55	8	63	
26	Опугна Рудина	27	—	27	66	Глухи до	45	—	45	
27	Озринићи	17	—	17	67	Брчели	29	—	29	
28	Шарани	54	3	57	68	Подгор	29	—	29	
29	Коташни	75	11	86	69	Сотонићи	32	—	32	
30	Влатина	42	—	42	70	Крњице	33	—	33	
31	Манастир Морача	63	—	63	71	Улицњ	54	4	58	
32	Горња Морача	40	—	40	72	Бар	46	16	62	
33	Ровца	47	—	47	73	Сачи	29	—	29	
34	Поља	48	2	50	74	Мркојевићи	22	4	26	
35	Прекобрђе	34	—	34	75	Зупица	15	—	15	
36	Андријевица	189	11	200	—	Света	3850	285	4135	
37	Дигеа Ријека	37	—	37	—	—	—	—	—	
38	Потимље	92	2	94	—	—	—	—	—	
39	Шекулар	42	—	42	—	—	—	—	—	
40	Белика	23	—	23	—	—	—	—	—	
					Државне школе					
					Укупно					
					173	76	249	52	—	52
					28	—	28	102	2	104
					72	4	76	88	2	90
					21	1	22	45	—	45
					31	—	31	49	—	49
					52	7	59	29	—	29
					47	1	48	42	1	43
					36	—	36	36	—	36
					37	—	37	201	53	254
					27	—	27	160	4	164
					62	—	62	50	—	50
					42	1	43	35	1	36
					148	40	188	65	—	65
					39	—	39	21	—	21
					26	—	26	61	—	61
					49	—	49	63	—	63
					33	—	33	30	—	30
					43	8	51	65	10	75
					40	3	43	50	—	50
					24	—	24	49	—	49
					24	—	24	37	2	39
					31	2	33	27	—	27
					55	—	55	23	—	23
					47	3	50	27	—	27
					27	—	27	23	—	23
					17	—	17	27	—	27
					54	3	57	27	—	27
					75	11	86	23	—	23
					42	—	42	23	—	23
					63	—	63	27	—	27
					40	—	40	27	—	27
					47	—	47	23	—	23
					48	2	50	23	—	23
					34	—	34	27	—	27
					189	11	200	27	—	27
					37	—	37	23	—	23
					92	2	94	23	—	23
					42	—	42	23	—	23
					23	—	23	23	—	23

(Смјели наставак)

1902—3 ШКОЛСКА ГОДИНА.

Редни број	Мјесто у ком је школа	Број џака на крају године		Свега	Редни број	Мјесто у ком је школа	Број џака на крају године		Свега
		муш.	жн.				муш.	жн.	
78	Баре Крањске	49	2	51	92	Нуто	23	—	23
79	Душино	34	—	34	93	Винишка	54	—	54
80	Трново	26	—	26	94	Милачка	17	—	17
81	Решине	54	—	54	95	Борковићи	33	—	33
82	Дува	24	—	24	96	Обевина	14	3	17
83	Брестине	17	—	17	97	Бјелице (Мисул.)	20	—	20
84	Треница (Никшић.)	18	—	18	98	Буковица	—	—	—
85	Клевица Градина	26	—	26		Свега	621	9	630
86	Борчице	16	—	16		Државне школе	3850	285	4135
87	Петровићи	36	—	36		Приватне школе	621	9	630
88	Баре Шумановића	10	—	10		Укупно	4471	294	4765
89	Безуге	24	—	24					
90	Стабло	21	—	21					
91	Брезва	38	—	38					

Редни број	Мјесто у ком је школа	Број џака на крају године		Свега	Редни број	Мјесто у ком је школа	Број џака на крају године		Свега
		муш.	жн.				муш.	жн.	
1	Државне школе	165	85	250	41	Кочухе	58	1	59
2	Цетиње	42	7	49	42	Жидбанник	115	4	119
3	Ваљине	27	2	29	43	Орја Лука	87	—	87
4	Неруши	15	—	15	44	Сулж	43	—	43
5	Цице	35	—	35	45	Марјинићи	35	—	35
6	Прахово	34	6	40	46	Манастир Острот	32	—	32
7	Витусе	29	1	30	47	Дрепта	39	—	39
8	Доњи Затарач	34	—	34	48	Винина	35	—	35
9	Горњи	30	—	30	49	Подгорица	205	33	238
10	Кокани	29	—	29	50	Голубови	97	—	97
11	Чело	29	—	29	51	Петев Бриџер	43	—	43
12	Боготлићи	29	—	29	52	Брекут	38	—	38
13	Брођанци	22	—	22	53	Убли (Кучи)	42	1	42
14	Никшић	12	—	12	54	Затрјебач	24	—	24
15	Брезовик	121	30	151	55	Пражевица	41	—	41
16	Горње Поче	39	—	39	56	Градац	48	—	48
17	Кочани	29	—	29	57	Релеза	60	—	60
18	Рибањи	27	—	27	58	Релеза	74	30	104
19	Шавник	38	—	38	59	Цеклин	42	—	42
20	Жупа Никшићка	43	6	49	60	Каруч	36	—	36
21	Гораско	26	1	27	61	Дуботинь	29	—	29
22	Црквице	16	—	16	62	Враћина	21	—	21
23	Жабољак	29	—	29	63	Грађани	25	—	25
24	Ускоци	29	—	29	64	Добрско Село	29	—	29
25	Велича	46	—	46	65	Бољевићи	37	—	37
26	Он. Рудина	30	2	32	66	Глухи До	32	—	32
27	Оаринићи	24	—	24	67	Брени	35	—	35
28	Шарани	27	—	27	68	Подгор	44	—	44
29	Котани	17	—	17	69	Сотонићи	44	—	44
30	Длатина	17	—	17	70	Крњице	44	—	44
31	Манастир Морача	74	14	88	71	Шлегани	24	—	24
32	Горња	25	—	25	72	Улици	58	6	64
33	Ровца	51	—	51	73	Бар	8	—	8
34	Поча	29	—	29	74	Сач	70	19	89
35	Прекорђе	22	—	22	75	Мркојевићи	20	—	20
36	Андријевица	26	—	26	76	Зупи	27	—	27
37	Дужева Рибка	29	—	29		Свега	3476	258	3734
38	Полмање	31	—	31		Приватне школе	25	—	25
39	Шлекулар	2	—	2	77	Доњи Пешини	25	—	25
40	Велика	27	—	27		(Смједан наставник)			

(Наставак)

Редни број	Мјесто у ком је школа	Број џака на крају године		Свега	Редни број	Мјесто у ком је школа	Број џака на крају године		Свега
		муш.	жн.				муш.	жн.	
78	Ријека Марсенића	38	3	41	92	Вјељине (Михуљ)	25	25	25
79	Баре Крањске	33	1	34	93	Борковићи	41	41	41
80	Лушко	20	1	21	94	Баре Шуманов.	31	31	31
81	Трново	24	2	24	95	Граховић	18	18	18
82	Речине	53	—	55	96	Заслап	11	11	11
83	Дуга	12	—	12	97	Драговољичи	18	18	18
84	Размуђе	28	—	28	98	Крча Јела	12	12	12
85	Буковица	25	—	25	99	Вуковићи	50	50	50
86	Манастир Телија	16	5	16		Свега	573	12	585
87	Очевина	19	—	19		Државне школе	3476	258	3734
88	Петровићи	16	—	16		Приватне школе	573	12	585
89	Вастрица	17	—	17		Укупно	4049	270	4319
90	Пирни До	19	—	19					
91	Брестине	22	—	22					

XXI Таб.

1903—4 школска година.

Редни број	Мјесто у ком је школа	Број џака на крају године		Свега	Редни број	Мјесто у ком је школа	Број џака на крају године		Свега
		муш.	жн.				муш.	жн.	
1	Државне школе	195	—	195	41	Треча	46	4	50
2	Цетине	42	—	42	42	Крање	50	4	54
3	Батине	35	—	35	43	Пољимље	83	2	85
4	Беруши	32	—	32	44	Шемлар	25	9	34
5	Дуде	58	—	58	45	Везика	29	29	29
6	Грахово	47	—	47	46	Коњухе	42	1	43
7	Вилусе	61	—	61	47	Ждробаник	113	—	113
8	Доњи Загарач	33	—	33	48	Ора Јука	93	—	93
9	Горњи Загарач	32	—	32	49	Служ	56	—	56
10	Комани	48	—	48	50	Мартинићи	55	—	55
11	Кучево	47	—	47	51	Острот	46	—	46
12	Богетићи	36	—	36	52	Дрега	52	1	53
13	Брџанан	—	—	—	53	Ман. Телија	54	—	54
14	Пеклићи	136	50	186	54	Подгорица	243	62	305
15	Никшић	31	—	31	55	Голубови	112	4	116
16	Брезовић	41	—	41	56	Братоножићи	23	—	23
17	Горње Поље	29	—	29	57	Брескут	48	—	48
18	Кочањи	31	—	31	58	Убли	121	1	122
19	Риђани	83	—	83	59	Затријебач	29	—	29
20	Шавник	34	—	34	60	Вукови	38	—	38
21	Жупа	25	—	25	61	Дражевица	67	—	67
22	Горанско	36	—	36	62	Дражац	59	—	59
23	Црквинце	48	—	48	63	Релеза	66	—	66
24	Жабљак	32	—	32	64	Ријека	57	35	92
25	Усколи	34	—	34	65	Дуботинь	41	1	42
26	Велимље	22	2	24	66	Доњи Цеклин	46	4	50
27	Овчња Рудина	29	—	29	67	Горњи	34	6	40
28	Озрњичи	46	—	46	68	Грађани	30	—	30
29	Шарани	34	—	34	69	Добрско Село	24	—	24
30	Петровићи	55	—	55	70	Бољевићи	68	4	72
31	Гонча	41	—	41	71	Гухи До	44	—	44
32	Коташин	110	40	150	72	Брчели	43	—	43
33	Блатна	90	2	92	73	Подгор	40	—	40
34	Манастир Морача	57	15	72	74	Сотонићи	57	—	57
35	Горња Морача	39	10	49	75	Крњице	25	—	25
36	Рова	35	—	35	76	Улањ	75	5	80
37	Прекорђе	43	—	43	77	Вар	74	20	94
38	Добриловина	47	—	47	78	Салг	20	—	20
39	Андријевица	44	—	44	79	Мркољевићи	27	—	27
40	Треча Ријека	112	3	115	80	Зупци	20	—	20
		55	—	55					

Свега 4359/293/4652
(Слиједи наставак)

(Наставак)

Редни број	Мјесто у ком је школа	Број фака на крају године		Сврга	Редни број	Мјесто у ком је школа	Број фака на крају године		Сврга	
		муш.	жн.				муш.	жн.		
Приватне школе										
81	Дончи Пичинаши	17	—	17	94	Борковићи	31	1	32	
82	Баре Краљске	48	—	51	95	Краље	21	1	22	
83	Дупило	30	—	30	96	Мугочка	14	2	16	
84	Трново	33	—	33	97	Дуга	12	—	12	
85	Речине	46	—	46	98	Пишче	25	—	25	
86	Бизана	60	—	60	99	Микићи	16	—	16	
87	Баре Шуманов.	66	—	66	100	Буковица Горња	32	4	36	
88	Подгаци	48	—	48	101	Црна Гора	—	—	—	
89	Метеризн	28	—	28	Сврга					
90	Размуђе	25	—	25	635	14	645			
91	Рудине	38	—	38	Државне школе					
92	Доња Буковица	28	—	28	635	14	651			
93	Безује	17	—	17	Приватне школе					
					Укупно	4994	307	5291		

XIV. Таб.

1906—7 школска година.

Редни број	Мјесто у ком је школа	Број фака на крају године		Сврга	Редни број	Мјесто у ком је школа	Број фака на крају године		Сврга
		муш.	жн.				муш.	жн.	
Државне школе									
1	Цетинје	213	87	300	41	Озринићи	43	—	43
2	Батине	61	6	67	42	Бробацац	54	1	55
3	Нђегуши	45	3	48	43	Рибјани	62	1	63
4	Салч	26	—	26	44	Жупа Никшићка	62	1	63
5	Улачињ	80	—	80	45	Конухе	103	—	103
6	Андријевица	169	—	169	46	Речине	55	—	55
7	Шекулар	52	2	54	47	Шавник	134	7	141
8	Краље	83	—	83	48	Трпаво	56	—	56
9	Баре Краљске	32	—	32	49	Жабњак	83	—	83
10	Бујини	96	2	98	50	Темпа	35	—	35
11	Полимље	121	8	129	51	Петровићи	56	—	56
12	Велика	49	2	51	52	Колашин	161	62	223
13	Трепча	100	5	105	53	Враћенови	46	—	46
14	Никшић	247	77	324	54	Чево	61	—	61
15	Додоши	46	4	50	55	Блатина	84	—	84
16	Рибика	95	15	110	56	Вилусе	49	2	51
17	Рвачи	74	2	76	57	Доња Морача	93	—	93
18	Коларно	39	—	39	58	Поља	32	—	32
19	Горњи Цељини	36	6	42	59	Голја	60	—	60
20	Дражевица	68	—	68	60	Старба	84	—	84
21	Ратац	67	—	67	61	Горанско	50	—	50
22	Релеза	80	—	80	62	Пишче	54	—	54
23	Комани	57	1	58	63	Прага	—	—	—
24	Доња Загарац	79	1	80	64	Борковићи	47	—	47
25	Дуботинь	89	2	91	65	Опугна Рудина	38	—	38
26	Доброско Село	39	2	41	66	Потгорница	345	91	436
27	Подгор	43	—	43	67	Служ	84	—	84
28	Брчани	42	1	43	68	Маластир Пелиња	69	—	69
29	Грањани	36	—	36	69	Дрезга	97	—	97
30	Горњи Загарац	53	1	54	70	Бизана	39	—	39
31	Ждредовник	217	7	224	71	Братоножићи	65	—	65
32	Орпа Лука	91	—	91	72	Брскут	65	—	65
33	Мартинићи	64	4	68	73	Момче	51	—	51
34	Богмиловићи	63	—	63	74	Цвјини	84	—	84
35	Баре Шуманов.	59	—	59	75	Затрпјебач	22	—	22
36	Манасти. Острот	73	2	75	76	Убли	86	—	86
37	Богетићи	72	3	75	77	Мелун	69	—	69
38	Кочани	40	5	45	78	Доњани	78	—	78
39	Горње Поље	95	—	95	79	Дрешкопоља	87	—	87
40	Бресовик	40	—	40	99	Вуковиц	44	—	44
					101	Голубови	171	—	171

(Смједн наставак)

104

(Наставак)

Редни број	Мјесто у ком је школа	Број фака на крају године		Свега	Редни број	Мјесто у ком је школа	Број фака на крају године		Свега
		муш.	жн.				муш.	жн.	
82	Сотонићи	49	—	49	100	Ускоци	120	7	127
83	Душино	51	—	51	101	Веће Дубоко	50	2	52
84	Шестици	30	—	30		Свега	7143	454	7597
85	Крњине	30	—	30					
86	Бољевини	78	—	78					
87	Глухи До	54	—	54					
88	Зуши	21	—	21					
89	Мркојевићи	35	—	35		Приватне школе			
90	Прекобрђе	39	—	39	102	Павковићи	75	—	75
91	Метурије(Роваца)	47	—	47	103	Косијери	66	3	69
92	Шараници	19	—	19	104	Дуб (Бјелице)	40	—	40
93	Бата	73	—	73		Предиш	46	—	46
94	Праповољћи	46	—	46		Свега	227	3	230
95	Велиње	77	—	77					
96	Стари Бар	80	—	80		Државне школе	7143	454	7597
97	Дуга	29	—	29		Приватне школе	277	3	230
98	Дугијева Ријека	15	—	15		Укупно	7370	457	7827
99	Очињићи	36	—	36					

V. Таб.

1907—8 школска година.

Редни број	Мјесто у ком је школа	Број фака на крају године		Свега	Редни број	Мјесто у ком је школа	Број фака на крају године		Свега
		муш.	жн.				муш.	жн.	
1	Државне школе	253	115	368	41	Ново Село	84	10	94
2	Цетинје	53	6	59	42	Довдани	68	2	70
3	Бајнице	87	9	96	43	Бноче	52	6	58
4	Брелуши	80	12	92	44	Безијево	86	—	86
5	Грлово	76	9	85	45	Убљи	99	—	99
6	Вилгусе	76	3	79	46	Мелун	86	3	89
7	Довњи Загарач	99	4	103	47	Мочче	65	—	65
8	Горњи Загарач	57	—	57	48	Затријебач	26	—	26
9	Комани	101	—	101	49	Братоножићи	59	—	59
10	Бозјевићи	83	—	83	50	Брскут	89	—	89
11	Т репишево	96	4	100	51	Рова	78	—	78
12	Брбанац	90	1	91	52	Веће Дубоко	42	2	44
13	Каменско	43	1	44	53	Ман. Морача	115	—	115
14	Ботмиловићи	59	2	61	54	Горња Морача	118	3	121
15	Теклићи	56	—	56	55	Милоска	36	8	44
16	Бјелице	81	4	85	56	Видитина	150	14	164
17	Коташин	126	8	134	57	Требалдево	74	4	78
18	Дилега Ријека	146	52	198	58	Ремине	53	—	53
19	Баре Кравске	73	3	76	59	Крпца Језа	31	4	35
20	Крање	74	8	82	60	Очињићи	37	2	39
21	Андријевица	184	22	206	61	Миршач	35	—	35
22	Ђулићи	110	1	111	62	Ријека	99	26	125
23	Шекулар	72	2	74	63	Горњи Цеклин	41	10	51
24	Полимље	113	8	121	64	Довдани	113	7	120
25	Третина	101	11	112	65	Дуботинь	105	3	108
26	Велика	41	1	42	66	Доброко Село	40	6	46
27	Прекобрђе	66	—	66	67	Косијери	35	5	40
28	Регеза	69	—	69	68	Додоши	57	8	65
29	Градац	111	1	112	69	Грађани	67	—	67
30	Дражевина	110	13	123	70	Подтор	33	18	51
31	Трешкопоље	140	4	144	71	Брчели	55	1	56
32	Голубовици	172	6	178	72	Сотонићи	47	10	57
33	Вучкови	44	—	44	73	Глухи До	88	4	92
34	Подгорница	370	123	493	74	Бољевини	83	7	90
35	Ман. Пелија	54	3	57	75	Душино	41	3	44
36	Бизина	93	2	95	76	Рново	55	—	55
37	Дрепта	67	—	67	77	Крњине	60	1	61
38	Служ	70	—	70	78	Шестици	33	—	33
39					79	Бар	142	41	183
40					80	Зуши	28	—	28

(Слиједи наставак)

(Наставак)

ГОДИНИ	У		Годинања плата из-носима по учт. је укупно		Просечна плата по учт. била је		ПРИМЈЕЛБА
	Учте-лаца	Учте-лаца	Перн.	пара	Перн.	пара	
1900—1901	101	4	73400	—	699	04	<p>Било је још седам општинских учитеља, којима је држава дала изабаву прихода, а шестост, које су општинске плаћале.</p> <p>Још је било 22 учитеља, које су поједине општинске плаћале, а 6 општина добијало је изабаву из прихода за плаћање учитеља.</p> <p>Још је било 23 учитеља, које су поједине општинске плаћале. За савих учитеља држава је дала изабаву прихода.</p> <p>Још је било три учитеља, које су сеоске општинске плаћале.</p> <p>У ову суму ниле ушла плата за три учитељице и три учитеља, које су општинске плаћале.</p> <p>Још је било три учитеља, које су плаћале сеоске општинске.</p> <p>Двадесет и шест учитеља плаћале су варошке општинске.</p> <p>У овај број ушло је тридесет учитеља које су плаћале варошке општинске уз државну прилику према чл. 81. закона о народним школама и пет учитеља, које су плаћале сеоске општинске.</p> <p>У овај број ушло је тридесет учитеља које су плаћале варошке општинске уз државну прилику према чл. 81. зак. о народ. школама и два учитеља, које су плаћале сеоске општинске.</p>
1901—1902	104	5	76068	—	688	60	
1902—1903	107	5	80112	—	715	28	
1903—1904	104	7	77580	—	698	91	
1904—1905	98	8	74160	—	741	60	
1905—1906	125	4	84984	—	658	79	
1906—1907	120	9	123624	—	958	33	
1907—1908	152	13	143996	79	872	70	
1908—1909	176	13	156663	29	828	90	
1909—1910	183	13	162922	98	831	23	

